Lunds universitet
Institutionen för kommunikation och medier

Eufemismens retorik

En undersökning av hur eufemismer kan användas för att rättfärdiga eller uppvärdera etiskt kontroversiella företeelser, med fokus på abortdebatten och kontexten abort.

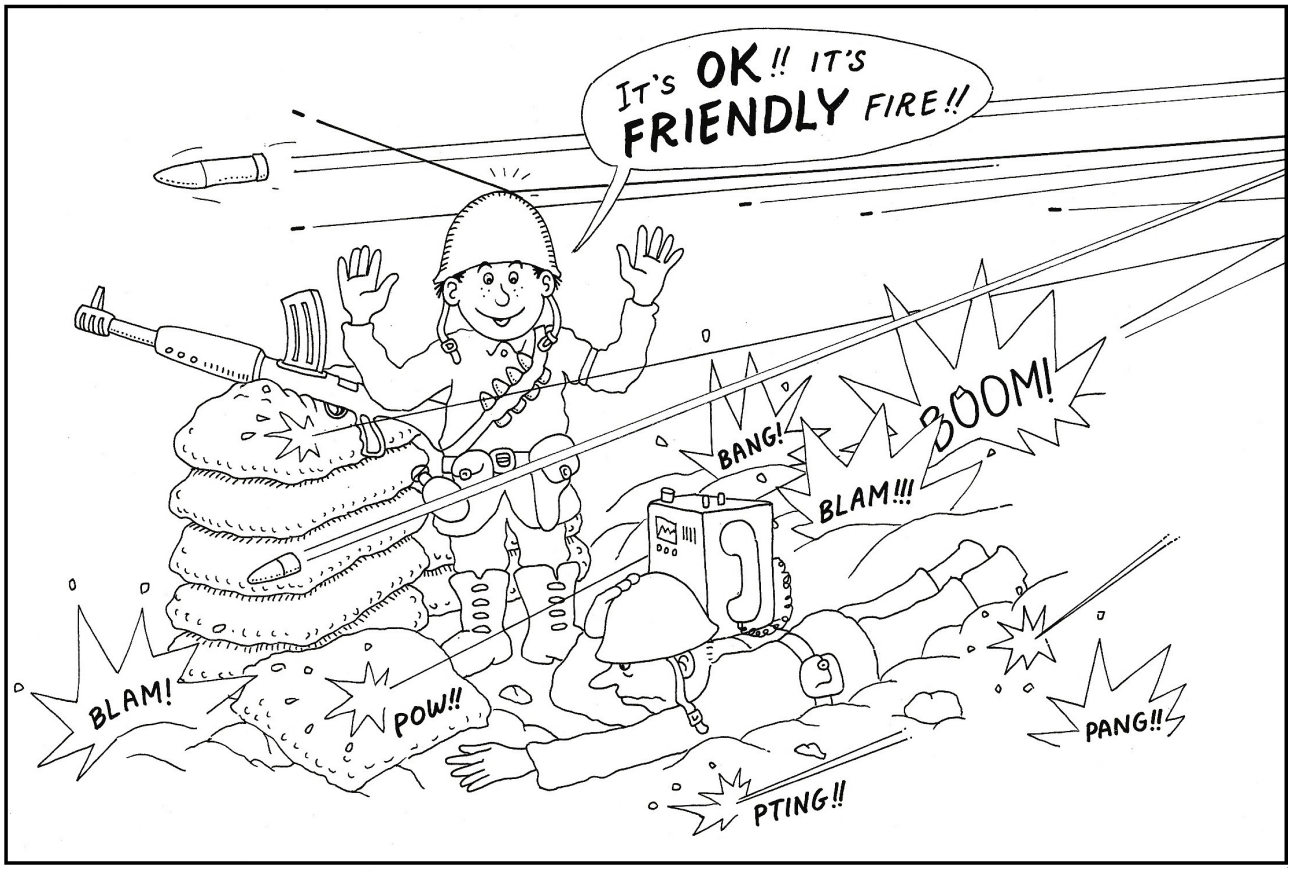

Illustration: Ulf Billqvist

Kandidatuppsats

Retorik

Handledare: Anders Eriksson

Författare: Ulf Billqvist

Inlämningsdatum: 2016-01-11

Abstract

Uppsatsens syfte har varit att undersöka eufemismens retorik, i synnerhet med avseende på hur eufemismer kan användas för att uppvärdera företeelser som kan vara etiskt kontroversiella, varvid uppsatsen går igenom kontexterna *det kriminella argot, väpnade konflikter, det tredje rikets terminologi, dödshjälp* och *abort*. Uppsatsens huvudsakliga fokus ligger emellertid vid kontexten abort. En av uppsatsens teser var att eufemismer kan användas för att minska kognitiv dissonans, vilket skulle kunna förklara varför t ex vårdpersonal i abortverksamhet använder eufemismer i vårdjargongen. Resultatet av undersökningen blev emellertid att det empiriska materialet var alltför begränsat för att dra några bestämda slutsatser, men att inget framkom i undersökningen som direkt motsade tesen, varför fortsatt forskning kan vara indikerad. Undersökningen påvisade dock vissa likheter avseende de redovisade språkbruken, bland annat att nedvärderande uttryck för handlingsobjektet var vanligt förekommande inom samtliga kontext, med möjligt undantag kontexten *dödshjälp*.

Nyckelord: eufemism, retorik, abort, kognitiv dissonans, dödshjälp, krig, det kriminella argot, förintelsen, eufemismens definition, vårdpersonal, vårdjargong, abortdebatten

Innehållsförteckning

Inledning, syfte och frågeställningar 1
Teori och metod 2
Tidigare forskning 4
Eufemismens definition 4
Klassificering av eufemismer 8
Diskussion kring eufemismens retorik 12
Eufemismer i det kriminella argot 17
Krigseufemismer 21
Nazistiska eufemismer 22
Eufemismer i debatten kring dödshjälp 25
Eufemismer inom kontexten abort 26
- Inledning 26
- Några aspekter på abortdebatten ur ett moralfilosofiskt perspektiv 27
- Några aspekter på abortdebatten ur ett retoriskt perspektiv 27
- Abortlagens fostersyn 29
- Synen på fostrets rättsstatus inom annan lagstiftning 30
- Eufemismer inom kontexten abort. Empirisk undersökning 30
- SOU 1971:58, Rätten till abort. Betänkande av 1965 års abortkommitté 31
  - ”Abortoperation” som eufemism 33
  - ”Legal abort” som eufemism 34
  - Förringande fosterbeteckningar i SOU 1971:58 34
- SOU 1991:42, Aborterade foster m.m. Betänkande av transplantationsutred. 34
- Eufemismer i vårdkontexten 35
- Eufemismer inom kontexten abort i allmänspråket 38
- Gränsfallseufemismer 40
- Några reflektioner över frekvenslistorna 40
- Kontradiktoriskt användande av eufemismer 41

Slutdiskussion och slutsatser 42
Källförteckning 45
Appendix 1 49

Inledning, syfte och frågeställningar

Eufemismen betraktas väl vanligtvis i första hand som ett ganska harmlöst inslag i artig vardagskonversation, och kanske inte främst som ett retoriskt grepp, och det verkar inte heller finnas särskilt mycket forskning om eufemismens retoriska aspekter. Detta är enligt min mening något förvånande eftersom det lätt kan konstateras att eufemismanvändande är ett ganska vanligt förekommande retoriskt grepp i den politiska samhällsdebatten och i en mängd andra sammanhang.

Denna uppsats syftar till att försöka analysera eufemismen ur ett retorisk perspektiv, och riktar alltså in sig på persuasivt användande av eufemismer. Syftet med uppsatsen är att öka förståelsen för eufemismens retoriska funktioner, särskilt inom utvalda kontexter, samt lägga en grund för, eller vara ett incitament till, fortsatt forskning kring eufemismens retorik.

Eufemismer används i allmänhet i avsikt att försköna eller förmildra något, och därför är det kanske inte att förvåna att eufemismer, när de tillämpas retoriskt, ofta används för att försöka rättfärdiga eller uppvärdera företeelser som på något sätt är etiskt kontroversiella. Av denna anledning finner man en mycket stor förekomst av eufemismer i till exempel det kriminella argot eller i debatten kring dödshjälp eller liknande. Uppsatsens undersökning kommer därför att fokuseras kring just sådana typer av kontexter, främst därför att frekvensförekomsten av eufemismer är så påtaglig i dessa. Eufemismer är naturligtvis även vanligt förekommande i vardagliga konversationer, men eftersom det retoriska motivet i dylika samtal är mindre uttalat är detta av mindre intresse i förhållande till uppsatsens syfte, utan undersökningen kommer att inriktas i första hand på sådant eufemismanvändande där det föreligger en påtaglig avsikt att vilja påverka mottagarens åsikter eller uppfattningar på något sätt.

Uppsatsen kommer kort att beröra eufemistiskt språkbruk i utvalda kontexter, men i den empiriska undersökningen ligger fokus framförallt på eufemismer inom kontexten abort (i Sverige och med avseende på svenska förhållanden), och kommer att innefatta politiskt eufemismanvändande, eufemistiskt språkbruk i vårdjargongen och även i viss mån eufemismer för abort i normalspråket. Några frågeställningar som därvid inställer sig är: Varför används eufemismer i aktuellt kontext? Varför används just de ifrågavarande uttrycken? Är det frågan om en effektiv retorik? Vad finns för styrkor och svagheter i den anförda retoriken? Kan det finnas individualpsykologiska motiv bakom eufemismanvändande, och hur kan eufemismer i så fall relateras till dylika psykologiska konflikter?

Som en inledande frågeställning ska också föras ett resonemang kring hur begreppet eufemism bör

definieras. En annan intressant frågeställning är vilka retoriska styrkor och svagheter som eufemismen har, men då jag inte hittat särskilt mycket forskning kring detta ämne kommer denna fråga endast att diskuteras på ett rent spekulativt sätt.

Teori och metod

I min analys använder jag mig av den klassiska retorikens lära och begreppsapparat, vilka jag dock valt att försöka komplettera med Perelmans mer utvidgade retoriksyn, med fokus på Perelmans olika teorier om auditorier och självdeliberativ retorik. Perelman menar att varje form av argumentation som syftar till att skapa medhåll i egentlig mening borde höra till retorikens domäner, dvs oavsett hur det auditorium är sammansatt som den aktuella argumentationen riktar sig till. Enligt Perelman används ofta retoriska argumentationsformer även när man resonerar med sig själv, kring t ex olika handlingsalternativ, varför retorikens sfär borde kunna utvidgas till att omfatta den enskilde individens egendeliberativa överväganden. En tänkbar fördel med en sådan begreppsutvidgning vore t ex att det skulle bli möjligt att med den retoriska begreppsapparatens hjälp analysera individualpsykologiska fenomen som exempelvis bortträngningar eller självbedrägeri (Perelman 2013). Perelmans teori förefaller därmed vara relevant i förhållande till syftet med denna uppsats, eftersom det ibland gjorts gällande att just eufemismanvändande eller eufemistiskt tänkande kan utgöra viktiga beståndsdelar i sådana psykologiska fenomen som har med självdeceptivitet att göra (Tenbrunsel och Messick 2004, s 225ff).

Även Leon Festingers teori om kognitiv dissonans kommer att beaktas i uppsatsen. Med kognitiv dissonans menas kortfattat den mentala konflikt som uppstår när en person försöker upprätthålla sinsemellan oförenliga uppfattningar i sitt eget tänkande. Festingers hypotes är att människor i allmänhet känner sig otillfredsställda med dylika inkompatibiliteter i det egna tänkandet, varför det på individnivå borde finnas en tendens eller en vilja att reducera dessa motsägelser där de förekommer, och även en vilja att försöka undvika sådana situationer eller sådan information som kan komma att förstärka den kognitiva dissonansen (Festinger 1976). Teorin om kognitiv dissonans är av betydelse för min uppsats, då det är möjligt eller troligt att just eufemismanvändande kan vara ett sätt att reducera den mentala konflikt som kan uppstå när någon i sitt tänkande försöker sammanjämka i sig oförenliga uppfattningar eller föreställningar. Ett med kognitiv distans närbesläktat begrepp är George Orwells *doublethink*, att kunna acceptera självmotsägande tankar eller idéer och samtidigt intala sig att någon motsägelse inte existerar (Orwell 2008, s 37f). *Doublethink* kan i sin tur relateras till *doublespeak* (termen nämns dock ej i Orwells *1984),* och att dessa begrepp betraktas som nära sammanhörande visar redan detta på en uppfattning i den

vetenskapliga diskursen om en bindning mellan kognitiv dissonans och eufemism.

Begreppet självbedrägeri är mycket omdiskuterat och omtvistat, och uppsatsen kommer därför att undvika ett alltför ingående teoretiserande kring detta begrepp. Det paradoxala ligger bland annat i att självbedrägeri förutsätts vara en medveten handling på något plan, och att den som försöker åstadkomma ett sådant därför på samma gång måste vara både medveten och omedveten om dels bedrägeriet, dels det verkliga förhållandet. För att citera Alfred R. Mele:

> If ever a person A deceives a person B into believing that something, p, is true, A knows or truly believes that p is false while causing B to believe that p is true. So when A deceives A (i.e., himself) into believing that p is true, he knows or truly believes that p is false while causing himself to believe that p is true. Thus, A must simultaneously believe that p is false and believe that p is true. But how is this possible? (Mele, 1998)

Denna fråga kan förslagsvis besvaras med att det kanske är möjligt, men att en kognitiv dissonans riskerar att uppstå. Det är också tänkbart att A på ett ytligt plan kan inbilla sig att p är sant, samtidigt som A ”innerst inne” vet att så inte är fallet.

Beträffande uppsatsens metoder har jag specialstuderat vissa offentliga utredningar för att hitta exempel på eufemistisk retorik med politiska förtecken. Dessa utredningar speglar inte helt, med avseende på termanvändande, det eufemistiska språkbruk som används idag, men detta är enligt min mening irrelevant i förhållande till syftet att besvara frågan hur retoriken i sig fungerar. De analyserade utredningarna exemplifierar hur eufemismer kan användas retoriskt eller politiskt, men speglar inte abortdebatten i sin helhet, och för en sådan avspegling hade ett större material behövt analyserats. När det gäller vårdpersonalens språkbruk har jag bl a specialgranskat en publikation av SFOG (Svensk förening för obstetrik och gynekologi) samt Språkbankens korpus *Läkartidningen*. Min hypotes är att artikelförfattarna av vanemässiga skäl ej kan undgå att använda uttryck som förekommer i vårdjargongen, och att en analys av texter skrivna av obstetriker därför kan ge en viss indikation på termanvändning i vårdkontexten. Samtidigt är det möjligt att vårdjargongen i väsentliga avseenden skiljer sig från den utåtriktade retoriken. När det gäller den terminologi som faktiskt används på vårdavdelningarna och av vårdpersonalen sinsemellan har jag endast tillgång till ett begränsat empiriskt material. En diskussion kring metodologiska problem och källkritik kommer att föras efterhand som de olika källorna presenteras i undersökningen.

Som metod har jag också delvis använt mig av egna resonemang och spekulationer, i synnerhet i avsnittet om eufemismens retorik.

Tidigare forskning

Det har naturligtvis skrivits en hel del om eufemismer i alla möjliga sammanhang, men eufemismer betraktas inom forskningen vanligtvis som en språkföreteelse och inte som ett retoriskt grepp, och jag har inte hittat någon forskning som försöker reda ut eufemismens retoriska funktioner på ett fullständig och i alla avseenden komplett sätt. Den forskning som finns, med retoriska utgångspunkter, kanske belyser någon viss aspekt av eufemismen eller eufemismer inom något visst ämnesområde.

Inte heller under antiken sågs eufemismen som ett retoriskt grepp utan som ett inslag i vardagsspråket. I den klassiska retorikens begreppsapparat finns emellertid flera retoriska grepp som företer likheter med eufemismen. En eufemism kan t ex åstadkommas genom meiosis, litotes, hyperbol, metafor osv. Eufemism är med andra ord ett mer övergripande begrepp, i vilket andra ordfigurer helt eller delvis kan ingå. Den forskning som finns om dessa enskilda figurer är i och för sig användbar, men kan endast belysa avgränsade aspekter av eufemismen, och i en analys av eufemismens retorik är det enligt min mening nödvändigt att försöka se saken i ett större helhetsperspektiv.

Det tycks inte finnas särskilt mycket forskning om eufemismer överhuvudtaget inom det svenska språkområdet. Allt helt utgå från engelskspråkig forskning är problematiskt av den anledningen att engelska eller engelsk-amerikanska eufemismer skiljer sig en del från svenska sådana. På engelska är t ex akronymer och *rhyming slang* inte ovanliga sätt att åstadkomma eufemismer, något som knappast alls förekommer på svenska. Vad som finns av forskningsvärde på svenska är en doktorsavhandling från 1937 av Gunnar Björkman, *Eufemismen belyst med exempel ur nusvensk prosa*, samt en mycket intressant och välskriven artikel från 1896 av professor Gustaf Cederschiöld, *Eufemism.* Även Anders Sigrell bör nämnas, som kortfattat behandlar eufemismen i sin avhandling om underförstådd kommunikation, *Att övertyga mellan raderna* (2001).

Eufemismens definition

Det verkar inte finnas någon allmänt vedertagen definition av begreppet eufemism, utan istället påträffas i litteratur och lexikon en mängd olika och ofta starkt varierande förslag till begreppsbestämning, vilka dessvärre i flera fall inte är helt adekvata. I det följande ska några av

dessa definitionsförslag exemplifieras och diskuteras, och i vissa fall kritiseras, i avsikt att närmare precisera vad en eufemism egentligen är. För att ge ett exempel på hur svårt det kan vara att definiera eufemismen på ett korrekt sätt kan nämnas följande misslyckade definitionsförslag från *Natur och Kulturs Stora svenska ordbok* (2006):

> Ett ord som låter bättre än ett annat ord med samma betydelse. “Lokalvårdare” är en eufemism för “städare”.

Genom avgränsningen ”ett ord” blir definitionen alltför snäv, då en eufemism naturligtvis kan bestå av ett flerordigt uttryck. Vidare behöver en eufemism inte ha ”samma betydelse”, i strikt mening, som det ord eller det uttryck det ersätter. Det är inte heller ur definitionssynpunkt tillräckligt att en eufemistiskt term låter bättre än något annat uttryck, vilket som helst, av likartad betydelse, för i så fall skulle ju majoriteten av alla i språket förekommande synonymer per automatik också vara eufemismer (vilket knappast är fallet). Nej, en eufemism är snarare en substituering av ett uttryck som i sammanhanget förefaller utgöra en mer normal, förväntad eller adekvat benämning, men som på grund av kontexten kan riskera att göra ett obehagligt eller på annat sätt ofördelaktigt intryck. Denna omständighet, att eufemismen är en språklig avvikelse som ersätter ett kontextuellt sett mer egentligt eller normalt uttryck, och som låter bättre än just detta ”normaluttryck” (om en sådan benämning kan användas), är något som förbigås i många definitionsförslag, men en adekvat definition bör enligt min mening innehålla en dylik precisering, annars blir definitionen för bred, som fallet är med följande förslag från *Webster's Online Dictionary*:

> The substitution of an agreeable or inoffensive expression for one that may offend or suggest something unpleasant. [1]

Att helt definiera eufemismen som en ”avvikelse från det normala” är emellertid inte heller korrekt, eftersom även en mycket vanligt beteckning för något kan vara en eufemism och fylla en förskönande funktion, även om den eufemistiska karaktären försvinner alltmer ju vanligare en viss ersättningsterm blir.

Att en eufemism är en substitution av ett något mer precist eller adekvat uttryckssätt är en faktor som Gustaf Cederschiöld tar i beaktande i sitt förslag till begreppsbestämning, men problemet är att

1 http://www.merriam-webster.com/dictionary/euphemism

han använder uttrycket ”egentlig benämning”, som kanske inte är en helt okontroversiell term i modern språkforskning:

> Användning av beslöjande eller skonsamt förmildrande och försvagande eller förskönande omskrivningar för sådana begrepp, vilkas egentliga och direkta benämningar skulle verka stötande och obehagligt. (Cederschiöld 1917, s 62)

Cederschiölds definition kritiseras av Gunnar Björkman, bland annat på grund av den använda termen ”egentlig benämning” (Björkman 1937, s 10). Björkman opponerar sig också mot uttrycket ”omskrivningar”, då han menar att en eufemism inte behöver vara en omskrivning i detta ords bokstavliga betydelse, utan kan också vara mycket annat:

> Det är sannolikt att Cederschiöld med omskrivningar icke menar ’perifras’ utan endast vill säga, att det är ett uttryck som ersätter ett annat, och i så fall är tanken god, om ock ej adekvat uttryckt. (Björkman 1937, s 9)

Björkman föreslår istället en egen definition, som emellertid, enligt min uppfattning, även den innehåller en del påtagliga brister:

> Eufemismen är ett icke stötande uttryck som uppfattas som ersättning för ett skenbart närmare till hand liggande stötande sådant. (Björkman 1937, s 9)

Problemet med denna definition är att den är något diffus, och kräver en del klargöranden för att begripliggöras. Definitionens text kan med andra ord inte stå för sig själv, utan ganska omfattande textextern tilläggsinformation är nödvändig för att möjliggöra en förståelse av vad som egentligen avses. För att t ex kunna begripa vad som menas med formuleringen ”skenbart närmare till hans liggande” fordras att man tar del av Björkmans tämligen omfattande tilläggsförklaringar kring denna fras. Även uttrycket ”som uppfattas” behöver i viss mån förtydligas, då det inte klart framgår av definitionens text i sig *vem* som egentligen förutsätts vara den som uppfattar det icke stötande uttrycket som ett ersättningsuttryck, dvs om det rör sig om en percipiering som realiseras i sändarens, mottagarens eller möjligtvis betraktarens förståelseprocesser. Mot bakgrund av den eufemismsyn som mer allmänt framträder i Björkmans avhandling blir det dock tydligt att att den percipierande i definitionens text bör identifieras med *sändaren*.

Att helt och hållet utgå från ett sändarorienterat synsätt vid definieringen av vad en eufemism är förefaller dock vara något problematiskt, då det enligt min mening är tveksamt om det verkligen behöver finnas en bakomliggande och tydligt påvisbar eufemistisk avsikt hos sändaren för att ett visst uttryck ska kunna kategoriseras som en eufemism. Till att börja med torde en definitionsmetod som utgår från en slags rekonstruktion av sändarens eventuella intentioner vid kommunikations-tillfället te sig något godtycklig, då de metodologiska problem som sammanhänger med avgörandet av vad som är en faktisk intention i dylika fall torde vara så betydande att en meningsfull ståndpunktsrekonstruktion sällan låter sig göras (Sigrell 2001, s 110). Å andra sidan går det att ge exempel på begreppsbestämningar som faktiskt utgår från en sändarintention, t ex begreppet *lögn* som förutsätter en vilseledande avsikt hos avsändaren.

Så kallade habitualiserade eufemismer, som används vanemässigt utan någon påtaglig eufemistisk avsikt, brukar i allmänhet kategoriseras som just eufemismer trots bristen på sändarintention, vilket kanske något underminerar Björkmans definitionsförslag. Inkongruent nog medtar Björkman även habitualiserade eufemismer i sin undersökning, vilket han ursäktar sig för genom att framhålla svårigheterna som ligger i att avgöra den eventuella sändarintentionen och den därmed tillhörande gränsdragningsproblematiken (Björkman 1937, s 62).

Sändarens avsikt är emellertid inte utan betydelse. För att ge ett hypotetiskt exempel: En ung man är åtalad för misshandel. Gärningsbeskrivningen består av att den åtalade först har slagit ner målsäganden och därefter sparkat på denne när målsäganden befann sig i liggande ställning. Den åtalade hävdar dock att han inte sparkat på målsäganden, utan endast ”puffat på honom med fötterna”. Majoriteten av åskådarna vid rättegången kommer då sannolikt att uppfatta denna utsaga som en slags eufemism, då de har goda skäl att misstänka att den åtalade vill förminska sin brottsliga gärning, och vidare kanske betraktar handlingen ”puffa med fötterna” som ett generellt sett ovanligt agerande vid fysiska konfrontationer av aktuell art. Gärningsmannens närvarande moder, som hyser ett obegränsat förtroende för sin sons tillförlitlighet, skulle däremot vara mindre benägen att uppfatta yttrandet som en eufemism. Ett vittne som sett hela händelseförloppet, och som vet att gärningsmannen faktiskt inte sparkade målsäganden, ser endast yttrandet som en konkret verklighetsbeskrivning. Och om därefter filmbevis presenteras som tydligt bekräftar den åtalades beskrivning av händelseförloppet kan åhörarna således utifrån en mer objektiv referenspunkt konstatera att den åtalades utsaga av allt att döma var sanningsenlig och följaktligen inte utgjorde en eufemism.

Med detta exempel i åtanke kan kanske hävdas att det snarare är mottagaren eller betraktaren/iakttagaren som avgör huruvida ett uttryck är en eufemism, men att sändarens intentioner, såsom dessa nu uppfattas, kan vägas in i detta avgörande. Å andra sidan, om någon endast säger sanningen (om det nu går att tala om någon ”sanning”), som i exemplet ovan, så använder denne objektivt sett inte en eufemism, oaktat det uppfattas så av omgivningen.

För min del börjar det bli lite rörigt här, och jag känner mig därför manad att avrunda den pågående diskussionen. Hur ska då sammanfattningsvis begreppet egentligen definieras? Ja, en vanlig eufemismdefinition är helt enkelt ”förskönande omskrivning”, och jag tycker att denna beskrivning duger ganska bra, under förutsättning att de definierande termerna används i en mer utvidgad betydelse. Då jag är osäker på om jag själv är kompetent nog att framlägga en helt invändningsfri definition, önskar jag avstå från att binda mig vid något eget förslag som kanske senare visar sig vara felaktigt. Följande förslag ska därför endast betraktas som ett försök till ett preliminärt utkast till hur en definition skulle kunna se ut, och jag är medveten om att det sannolikt finns stora utrymmen för förbättringar.

> En eufemism är ett förskönande eller på annat sätt förbättrande ersättningsuttryck som kommer till användning då det mer normala, förväntade eller adekvata uttrycket riskerar göra ett obehagligt eller på annat sätt ofördelaktigt intryck.

Det hade kanske varit en fördel om uppsatsen på ett tydligt sätt anslutit sig någon mer specifik begreppsformulering, men jag tror inte detta är någon absolut nödvändighet. De flesta eufemismexempel som behandlas i uppsatsen är ”solklara eufemismer” och vaga begrepp i gränslandet mellan eufemism och icke-eufemism kommer inte att beröras särskilt mycket i undersökningen. Utöver de ungefärliga begreppspreciseringar som jag försökt formulera hoppas jag att begreppet i någon mån ringats in med hjälp av den ovan anförda diskussionen.

<u>Klassifikation av eufemismer</u>

Varje försök till klassificering av eufemismer måste innehålla ett visst mått av godtycklighet, med risk för otydlig gränsdragning och överlappningar, varför det vetenskapliga värdet av dylika taxonomeringsförsök kan ifrågasättas. En viss förtrogenhet med olika eufemismtyper kan emellertid underlätta att igenkänna eufemistiska uttryck som just sådana, och därför ska i det följande trots allt ges några exempel på olika eufemismkategorier, som hämtats från Björkmans avhandling (men i en

del fall illustrerade med egna exempel). Björkman har som klassificeringsprincip utgått från hur eufemismer åstadkoms rent språkligt.

Reduktion. En typ av försvagning som åstadkoms genom att ett uttryck tillgrips som betecknar ungefär detsamma som det stötande uttrycket men är svagare än detta. Ett typiskt exempel är *oegentligheter* (Björkman 1937, s 33).

Detalj eller biomständighet. Det stötande uttrycket undviks genom att man tar fasta på något element som utgör en del av det som det stötande uttrycket syftar på. Exempel är noaordet *gråben* (varg) eller *drive-by*.

> Vakthavande läraren vid en examensskrivning vill meddela, att det är tillfälle att besöka toaletten: "De som önskar *lämna rummet*, kunna göra det nu." (Björkman 1937, s 41)

Allmännare uttryck. Uttryck som i sig själva är vaga eller obestämda och får sitt innehåll av kontexten, t ex *åtgärder*.

> … hon har givit mig både *det ena och det andra* utan att jag har behövt tigga om det. (Björkman 1937, s 49)

Citering. Angivande av att någon annan står för yttrandet, vilket ibland kan ses som en eufemistisk försvagning. I citeringen kan nämligen ligga ett slags förbehåll som signalerar ett avståndstagande gentemot det utsagda.

> – Herr Johansson är vad *Jehubba Mårtensson skulle kalla* en öppenhjärtig individ, sa hon lätt. (Björkman 1937, s 72)

Litotes. Björkman menar att litotes i vissa fall kan användas eufemistiskt eller försvagande (Björkman 1937, s 76ff). Mot detta kan invändas att litotes kanske mer ofta används i syfte att accentuera eller förstärka något. Björkman ger vidare det något tveksamma exemplet:

> Hans ungdom hade varit rätt grumlig. *Det kan ej påstås att fängelsernas inre var för honom fullständigt obekant*. (Björkman 1937, s 80)

Ett dylik yttrande kan tolkas som en underdrift, och att det implicerade är att den omtalade i realiteten spenderade väldigt mycket tid i fängelse, vilket gör att man kan ifrågasätta den eufemistiska effekten.

Aposiopes. Avbrott. **Omformning eller stympning.** Exempel på stympning är f-n eller dj-a, exempel på omformning *jösses* i st f Jesus.

Omskrivning med relativ bisats.

> Efter en stund, då hunden *inte alls gjort, vad han egentligen skall*, tågar han in i villan, då hunden blir pigg på *vad han inte var pigg på nyss*. (Björkman 1937, s 122)

Annat tempus eller modus. Kan enligt Björkman ibland användas för att göra det uttalade mer försiktigt eller artigt.

> Jag *ville* gärna veta, hur det står till med herr S. (Björkman 1937, s 122)

> Kära Sussie, *skulle du inte kunna vänta* med det där? (Björkman 1937, s 125)

Främmande ord. Dvs uttryck som inlånats från andra språk, t ex *transpirera* (Björkman 1937, s 126). Enligt Cederschiöld kan även ålderdomliga uttryck inräknas i denna kategori, eftersom ”ett föråldrat ord beslöjar meningen lika mycket eller mera än ett utländskt” (Cederschiöld 1917, s 105).

Motväganden. Björkman har en lång uppräkning av olika typer av motväganden, till exempel i form av omskrivningar eller tillägg, men av utrymmesskäl ska denna uppräkning inte medtagas här (Björkman 1937, s 128-190). Ett vanligt sätt att åstadkomma en eufemism, som är en typ av motvägande (men som Björkman inte verkar nämna), är att använda eller lägga till något uttryck som normalt har en positiv värdeladdning. Exempel: *glädjeflicka, friställd, lycksökerska, kärleksbarn, bonuspappa, änglamakerska* osv.

För att ge ett ytterligare exempel på en möjlig indelning av eufemismer utifrån hur de formeras kan nämnas Beatrice Warrens modell (1992), som består av fyra huvudgrupper indelade i diverse underavdelningar:

Word formation devices.
Compounding (sammanfogning av neutrala ord, t ex *hand job*), *Derivation, Blends, Acronyms, Onomatopoeia*.

Phonemic modification. (Ett ords form ändras eller modifieras).
Back slang, Rhyming slang, Phonemic replacement (t ex *shoot* i stället för *shit*) Abbreviation (*'eff off* i stället för *fuck off*).

Loan words.
French, Latin, Other languages.

Semantic innovation. (Ett etablerat uttryck används i en ny betydelse).
Particularisation (en generell term som får sin betydelse av kontexten), *Implication* (den avsedda innebörden nås genom flera steg, t ex *loose* implikerar *unattached* vilket leder till tolkningen *sexually easy/available*), *Metaphor, Metonym, Reversal/Irony* (t ex *blessed* i stället för *damned*), *Understatement* (litotes, t ex *not very bright*), *Overstatement* (t ex *visual engineer* i stället för *window cleaner*) (Warren 1992, s 128-136).

Problemet med Warrens modell är bland annat, enligt min mening, att många eufemismer tycks falla utanför dess olika kategorier. Vidare är kanske gruppen *reversal/irony* något problematisk. Då ironi i allmänhet används för att förstärka något, och eufemism ofta har en motsatt funktion, förefaller syftet med ironi respektive eufemism inte alltid sammanfalla på ett naturligt sätt. Visserligen går det att ge enstaka exempel på eufemistiska antonymer, t ex *välsignad* i stället för *förbannad,* eller *Ministry of Peace* istället för *Ministry of War* (i George Orwells *1984*), men kopplingen med ironi är i dylika fall kanske inte helt tydlig.

I det här sammanhanget kan också sägas något om begreppet dysfemism, som kan betraktas som en slags motsats till eufemism, och som följaktligen ungefär betyder ”en stötande omskrivning”, men dysfemismer kan ibland också fylla en eufemistisk funktion (även om vare sig Björkman eller Warren tar upp detta), då det rör sig om ett avvikande från det normala uttryckssättet och därmed kanske också ett undvikande av detta. Ilkka Norri (1988) ger exemplet finska vinterkrigssoldater som i syfte att undvika lexemet ”dö” använder t ex ”hämtad av djävulen”, vilket är ett ganska grovt uttryck som ändå kan ses som en eufemism i sammanhanget (Norri 1988, 26f).

Diskussion kring eufemismens retorik

Då eufemismens retoriska inverkan i hög grad är kontextberoende är det vanskligt att försöka uppställa några generellt gällande principer eller prediktioner avseende retorisk effekt vid eufemismanvändande, och de tankegångar eller idéer som jag framlägger i den följande diskussionen om eufemismens retorik ska därför i huvudsak betraktas som spekulativa. Diskussionen avser helt enkelt lyfta fram några infallsvinklar som kan vara viktiga att beakta i en analys av retorisk effekt vid eufemismbruk. Till stor del kommer det att handla om mina egna tankar och reflektioner, men i min analys har jag också haft hjälp av Anders Sigrells doktorsavhandling *Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation* (2001). Denna avhandling handlar visserligen inte om eufemismer, utan om underförstådd kommunikation, men då eufemismer i praktiken ofta används i syfte att kommunicera underliggande budskap är mycket av det som upptas i avhandlingen enligt min mening relevant även i relation till eufemismens retorik. I analysen diskuteras först eufemismens positiva retoriska aspekter och därefter dess retoriska svagheter.

Eufemismer kan göra en kommunikation mer tilltalande, vilket kan vara kommunikationsbefrämjande. Då fula ord eller uttryck ibland kan störa vårt språksinne eller vår känsla för det anständiga, kan en viss kommunikation göras mer tilltalande genom att de negativa eller störande uttrycken kringgås eller mildras, varigenom eufemismen kan fylla en kommunikationsbefrämjande funktion i vissa situationer. Med andra ord kan en kommunikation göras mer lättflytande genom att eventuella språkliga störningsmoment undviks (Andersson 2001, s 47).

Eufemismer kan vara estetiska. Eufemismer består inte sällan av välljudande uttryck eller eleganta omformuleringar, och kan därför ha en utsmyckande effekt. De förknippas ofta med en hög stil.

Eufemismer kan förmedla en positiv känsla. Genom att undvika uttryck som kan ge negativa associationer och istället använda ord med positiva valörer kan en mer harmonisk känsla förmedlas kring det som avsändaren önskar ge en fördelaktig bild av. Detta är samma typ av pathosinriktade argumentationsteknik som kommer till uttryck vid användning av *värdeladdade ord* som retoriskt grepp, med skillnaden att medan värdeladdade ord används om, eller i nära anslutning till, det som ska upp- eller nedvärderas, ingår beträffande eufemismer de värdeladdade orden helt eller delvis i ett substitutionsuttryck.

Eufemismer kan mildra den negativa inverkan på talarens ethos som kan bli följden av att denne talar om obehagliga saker. Att tala om sådant som kan uppfattas som anstötligt eller obehagligt bör i retoriska sammanhang ske med en viss varsamhet, eftersom åhörarna genom en slags associationsprocess lätt kan komma att förknippa det negativa som talaren kommunicerar med dennes egen person. Göran Hägg ägnar ett kapitel åt detta fenomen i sin bok *Praktisk retorik*, varvid han bl a hävdar att:

> ”… den som säger eller visar något obehagligt uppfattas själv som obehaglig.” (Hägg 1998, s 45)

Detta är dock att hårdra saken något, och påståendet är alltför kategoriskt. Det finns nämligen olika metoder som kan användas i syfte att kringgå den ovannämnda kontaminationseffekten. En sådan metod kan vara att undvika negativt värdeladdade uttryck genom att ersätta dem med eufemismer. Den ovannämnda kontaminationen av talarens ethos kan därigenom avdämpas men kanske inte helt neutraliseras – så länge det förskönande substitutionsuttrycket refererar till något obehagligt, vilket ju ofta är fallet med eufemismer, finns alltjämt en möjlighet att uttrycket kan väcka ett visst obehag. En eufemism är ju vanligtvis endast förskönande med avseende på uttryckssidan (formen) medan innehållssidan (betydelsen) i de flesta fall förblir relativt oförändrad.

Genom en eufemistisk substitution kan impliceras att det valda uttrycket bättre beskriver verkligheten. Ett eufemistiskt utbytande av något uttryck kan implicera att substitutionsuttrycket på något sätt representerar en bättre beskrivning av den denoterade företeelsen än den gängse beteckningen för denna. Genom att använda ett mer positivt eller mer välljudande uttryck i stället för den normala beteckningen för en viss företeelse, är det med andra ord möjligt att implicera att det prefererade uttrycket, med mer positiva konnotationer, är en mer adekvat benämning för företeelsen i fråga. En dylik substitution är således argumentativ i den meningen att det eufemistiska utbytet signalerar att saken bör ses på ett visst sätt snarare än ett annat. Sigrell anger som exempel på en sådan retorik ”... skogsbolagens försök att få oss att säga 'föryngringsyta' i stället för 'kalhygge'”. Den typen av eufemismer syftar enligt Sigrell till att ”... få mottagaren att betrakta företeelsen på ett annat sätt/ur en annan synvinkel och med andra konnotationer än det gängse ordet” (Sigrell 2001, s 200).

Eufemismanvändande som argumentationssätt kan utgöra en starkt förtätad och därmed retoriskt effektiv argumentationsform. Då en åsiktsförmedling av ovan exemplifierad typ äger rum genom

utbytet av kanske bara ett enda ord, rör det sig uppenbarligen om en mycket koncentrerad argumentationsform, och just det entymematiska sättet att argumentera är något kännetecknande för retoriken. Vad som kan vara en fördel med en så förtätad argumentation är att varje form av motivering kring varför det uppvärderande uttrycket är mer passande undviks, och istället underförstås detta som något självklart, i förhoppningen om att även mottagaren kan förmås att se saken som självklar.

Ett mångtydigt uttryck nödvändiggör avkodning vilket aktiverar mottagarens kognitiva processer. Ställd inför ett mångtydigt uttryck måste mottagaren själv tänka efter och avkoda uttryckets bokstavliga betydelse, vilket får mottagaren att i någon mån bli medskapande i konstruktionen av meddelandet. Genom att mottagaren på så vis blir mer delaktig i kommunikationen, istället för att endast vara passivt lyssnande, kan det kommunicerade budskapet förstärkas (Sigrell 2001, s 349).

Underförstådd kommunikation kan smickra mottagaren genom den visade tilltron till dennes förståelseförmåga. Vid en kommunikation av ett underförstått budskap visar sändaren ett visst förtroende för mottagaren, som ligger i att sändaren tilltror mottagaren förmågan att kunna uttolka den egentliga meningen i budskapet, och detta visade förtroende kan vara gynnsamt för kommunikationen. Genom implikationen att sändaren och mottagaren har samma tolkningsramar, eller delar samma presuppositioner, kan en vi-som-förstår-varandra-känsla skapas, vilket i sin tur kan bidra till att etablera samhörighet (Sigrell 2001, s 240, 396). Samhörighetsetablering är också en faktor i jargongspråk (i vilka eufemismer kan ingå), vilket kommer att behandlas längre fram i uppsatsen.

Så långt eufemismens positiva retoriska egenskaper, nu över till de mindre positiva.

Överdrivna eufemismer verkar inte alltid trovärdiga som ersättningsuttryck, och riskerar att uppfattas som ironi. Försvagande eller dämpande eufemismer, dvs sådana som åstadkoms genom vad Björkman kallar *reduktion,* företer vissa likheter med den retoriska figuren *meiosis* – att använda ett svagare uttryck än vad saken i sig tycks föranleda. Det retoriska syftet med *meiosis* är att förminska någots betydelse eller att implicera att något är av mindre betydenhet än vad det kanske i realiteten är. För att ha avsedd effekt bör emellertid det mildrande eller försvagande ersättningsuttrycket i betydelsehänseende ligga förhållandevis nära det gängse uttrycket för det betecknade (Björkman 1937, s 33). I annat fall kan genom betydelseskillnaden uppstå en slags kontrasteffekt som verkar förstärkande snarare än dämpande, och den tillämpade retoriken riskerar

få en inverkan som är motsatsen till den åsyftade. En alltför långtgående eufemism riskerar glida över i ironi, en figur som bygger på starka kontraster mellan vad som utsägs och vad som avses. Om en eufemism är så överdriven att den uppfattas som ironi kan svårligen implikationen att det eufemistiska uttrycket är en mer adekvat benämning realiseras. Exempelvis kan *oegentligheter* förminska *förskingring* men *kreativ bokföring* uppfattas för det mesta som ett skämt.

Eufemismer kan ibland uppfattas som komiska. Eufemismer kan under vissa omständigheter ha en komisk effekt, vilket eventuellt kan ha att göra med närheten till ironin. Krångligt formulerade, överdrivna eller kontextuellt felapplicerade eufemismer ger många gånger ett löjligt intryck. Då eufemismer därtill ofta är polysema förekommer de ibland i ordvitsar och liknande.

> Min hustru vilar här till världens sista dag.
> Hon är i ro – och även jag.
> (Epitaf av Anna-Maria Lenngren, 1793)

Eufemismens icke-subtila natur. Argumentation med hjälp av eufemismer är en förhållandevis icke-subtil och i viss mån lättgenomskådlig argumentationsform. Mottagaren måste ju kunna förstå att den använda eufemismen utgör en omformulering av ett annat och mer vanligt eller egentligt uttryck för att den retoriska implikationen att det eufemistiska uttrycket utgör en bättre beskrivning ska kunna realiseras. För att ett visst uttryck ska kunna ha en eufemistisk effekt fordras med andra ord att mottagaren igenkänner det substituerade uttrycket som just en eufemism. Mottagaren kan därför knappast undgå att lägga märke till att det rör sig om en avvikelse från det normala sättet att uttrycka sig, eller någon form av retorik. Har väl mottagarens uppmärksamhet fästs vid detta förhållande torde även den persuasiva kraften i den anförda retoriken försvagas, i enlighet med den princip som säger att den retorik är effektivast som inte märks.

Mot detta kan eventuellt invändas att mottagaren kanske endast i begränsad utsträckning hinner reflektera över enstaka ord som snabbt flimrar förbi i ett tal, vilket då skulle tala för att det *inte* rör sig om en lättgenomskådlig argumentationsform. Genom samma invändning kan hävdas att eufemismer borde vara mer retoriskt effektiva i tal än i text, eftersom en textläsare har mer tid att reflektera över enskilda formuleringar. Man kan också invända att många människor kanske inte ens vet vad begreppet eufemism betyder, och om de inte känner till begreppet eller har någon uppfattning om hur eufemismer verkar retoriskt, torde det också finnas begränsade möjligheter för dem att skydda sig från den retoriska påverkan som kan åstadkommas genom ett skickligt bruk av

eufemistiska argumentationsformer.

I detta sammanhang kan nämnas att ett alltför frekvent användande av eufemismer som ett retoriskt grepp riskerar att försämra den persuasiva effekten, då ett envetet upprepande kan göra eufemismerna alltför iögonfallande. Men detta, att inte upprepa ett visst retoriskt grepp för ofta, är naturligtvis något som gäller för all retorik. Jag nämner detta endast som en slags föregripande kritik gentemot det empiriska material som ska analyseras i den här uppsatsen.

Eufemismen är något suspekt till sin natur, då den kan ge sken av att vilja dölja något. Att använda eufemismer kan ibland framstå som något suspekt eller misstänkt, då eufemismanvändaren kan ge intryck av att vilja dölja något. Denna omständighet kan utnyttjas av en skicklig motpart, som exempelvis kan fråga varför eufemismanvändaren inte vill ”tala rent ut”. Ett välbekant exempel på en retoriskt skicklig polemik gentemot en eufemismanvändande motståndare finner vi i Olof Palmes uttalande om Hanoibombningarna 1972:

> Man bör kalla saker och ting vid deras rätta namn. Och det som pågår idag i Vietnam, det är en form av tortyr. Det man nu gör, det är att plåga människor. Plåga en nation för att förödmjuka den, tvinga den till underkastelse under maktspråk. Och därför är bombningarna ett illdåd. Och av det har vi många exempel i den moderna historien. Och de är i allmänhet förbundna med ett namn: Guernica, Oradour, Babij Jar, Katyń, Lidice, Sharpeville, Treblinka. Där har våldet triumferat. Men eftervärldens dom har fallit hård över dem som burit ansvaret. Nu fogas ett nytt namn till raden: Hanoi, julen 1972.[2]

När Olof Palme hävdar att “Man bör kalla saker och ting vid deras rätta namn” är detta förmodligen en implicit kritik gentemot den eufemistiska krigsretorik som vid tidpunkten ifråga begagnades av USA (amerikansk media använde bl a termen *Christmas bombings*[3]). Genom att använda skarpa ord för bombningarna som *illdåd* och *tortyr,* och genom att jämföra bombningarna med några av historiens värsta brott, skapas en tydlig kontrast gentemot USA:s förskönande krigsretorik.

Eufemismer är egentligen argumentationsfel. Inom filosofin betraktas eufemismer och värdeladdade termer som argumentationsfel eller irrationella argument, eftersom något naturligtvis

2 Olof Palme, uttalande om Hanoibombningarna, 23/12 1972, http://sv.wikipedia.org/wiki/Olof_Palmes_tal#Uttalandet_om_Hanoibombningarna
3 http://usforeignpolicy.about.com/od/alliesenemies/a/The-Christmas-Bombing.htm

inte blir mer rätt eller sant därför att det ges en annan benämning eller beskrivs med emotiva termer. Det rör sig alltså om en, i någon mening (eller i filosofisk mening), bedräglig argumentationsform, och genom att framhålla detta kan en eufemistisk argumentation angripas eller avfärdas.

Argumentation genom eufemismer implicerar svagheter i den egna hållningen. Argumentation genom eufemismer kan implicera en slags självkritik gentemot de egna ståndpunkterna, eller tycks medge att argumenten försöker stödja en dålig sak, eftersom det endast finns anledning att försköna det som i sig självt är negativt (eller som upplevs som negativt) (Cederschiöld 1917, s 88f; Smart 2001, s 59).

Denna senare omständighet, i förening med vad som i övrigt anförts om misstänkliggörande osv, leder fram till hypotesen att eufemismer tycks vara förhållandevis lättangripliga i en retoriskt kontext. Denna hypotes kan möjligen också förklara varför eufemismer verkar vara mer vanliga och mer effektiva i den politiska retorik som förekommer i diktaturer, där de styrande själva bestämmer vilka uttryck som ska beskriva verkligheten och där invändningar gentemot de statligt sanktionerade termerna eller verklighetsbeskrivningarna inte gärna låter sig göras.

Sammanfattningsvis kan sägas om eufemismer att de tycks ha många positiva retoriska egenskaper, men att eufemismer kanske bör användas med en viss måttfullhet, såväl när det gäller återhållsamhet i ordval som i upprepningsfrekvens. Omständigheten att eufemismer verkar vara ganska lättangripliga, enligt vad som anförts ovan, gör det något riskabelt att använda dem, och de fungerar förmodligen bäst i situationer där deras legitimitet inte riskerar att ifrågasättas.

Eufemismer i det kriminella argot

Gustav Cederschiöld gör den intressanta och viktiga iakttagelsen att motiven för att använda eufemistiska uttryckssätt inte uteslutande kan avgränsas till att omfatta tendensen att vilja skona *andras* finare känslor, i somliga fall torde bevekelsegrunderna snarare stå att finna i en vilja att skona det egna språksinnet eller den egna känslan för anständighet. I samband med denna observation gör Cederschiöld gällande att eufemismer ibland kan användas i ett slags självdeceptivt syfte, dvs i syfte att förleda det egna jaget, t ex i avsikt att inför sig själv rättfärdiga ett etiskt tveksamt handlingssätt, eller för att ”ursäkta sig inför sitt eget samvete” (Cederschiöld 1917, s 98). För att exemplifiera denna tendens till eufemistisk självdeceptivitet hänvisar Cederschiöld till ”tjuvspråket”, som enligt Cederschiöld innehåller betydande inslag av eufemistiska omskrivningar:

> Tendensen att ej blott för andra, utan ock inför sig själv försköna det, man gör, framträder också i flertalet av tjuvspråkets eufemistiska talesätt. Även när tjuven ej har andra åhörare än sina egna kamrater och någon förställning alltså ej behöves, säger han icke så gärna, att han ämnar stjäla där eller där, utan hellre, att han tänker *låna* eller *göra en affär* eller något dylikt. En fransman, som bedrager andra genom att spela falskt, kallar gärna detta för *corriger la fortune*. Vidare är det vanligt och gammalt, att de, som taga eller giva mutor, benämna dessa *sportler* eller *skänker*; det senare uttrycket finnes redan i Davids Psaltare. – Att förbrytaren en tid suttit i fängelse, betecknar han helst därmed, att han ”bott i *stenhus*” o. s. v. (Cederschiöld 1917, s 88)

Ulla Bondeson framkommer med delvis liknande synpunkter i sitt artikel *Argot och kriminalisering* (1972). För en modern betraktare förefaller hennes undersökning visserligen hämmas något av vad som verkar vara en överidentifiering av det kriminella argot med romani, men undersökningen är ändå så pass intressant att det är motiverat att återge ett längre stycke ur densamma:

> Även om kriminologerna föga studerat de kriminellas språk, har det dock framhållits, att inlärandet av vissa språkliga uttryck för kriminella aktiviteter är ett viktigt led i kriminaliseringsprocessen. En förskingrare definierar sitt handlande som "lån" och inte som "stöld" och undgår därigenom att inför sig själv framstå som brottsling.
>
> Utmärkande för argot är just det stora inslaget av <u>eufemistiska</u> uttryck. Knallarnas "tjack", som betyder "vara", får betydelse av tjuvgods, och "intjack" blir inte inköp utan inbrott. Tattarordet "kamma" betyder egentligen ha och få, men blir i argot detsamma som att stjäla. Att prostituera sig kan exempelvis heta att "gå på sporten", att sticka med kniv att "kittla", att råna att "robba", och en mördare blir en "mulare".
>
> Det är ett väl känt förhållande, att det är lättare att tänka en otillbörlig tanke om man klär den i en främmande språkdräkt. Sundt (1852) har påpekat att det är svårare att locka någon till att "stjäla" än till att "purra", "spana", "haata" eller "tjaara". Dessa senare ord kan man uttala, säger han, utan att påminnas om budet: "Du skall icke stjäla". Men det bör också tilläggas att medan ordet "stjäla" är negativt laddat, så kan "tjåla" i kriminella grupper vara positivt laddat och därmed ha ett direkt normativt element. Ingen vill bli kallad en "tjuv", men man kan däremot berömma sig över att vara en "snokis", en "pickus", en "spanare", en "repus" eller en "baro tjår" (en stor tjuv). Dessa uttryck skulle då vara lustbetonade och

> därmed fungera handlingsutlösande. (Bondeson 1972, s 88f)

Bondeson framhåller vidare att det kriminella argot har en gruppidentifikatorisk och samhörighetsskapande funktion. Genom sin förmåga att kunna dechiffrera och använda inom argot förekommande koduttryck verifierar argotanvändaren sin grupptillhörighet inför andra argotbrukare inom den kriminella gemenskapen. Det kriminella argot kan med andra ord sägas fungera som ett uttryck för gruppkänsla, samhörighet och identifikation med den kriminella gruppen. Naturligtvis har även andra typer av gruppspråk (jargonger, dialekter m m) en viss samhörighetsetablerande inverkan, men enligt Bondeson är denna funktion "speciellt viktig" inom den kriminella subkulturen (Bondeson 1972, s 90f).

Gruppspråk i allmänhet är emellertid inte bara inkluderande utan också exkluderande, och kan vara ett uttryck för avståndstagande gentemot dem som inte ingår i den egna gemenskapen. Bondeson menar att "förklenande uttryck" är "något för argot karaktäristiskt" när det gäller benämningar för dem som står utanför den egna gruppgemenskapen, och hon nämner som uttrycksexempel bl a "knegare" och "torsk" (Bondeson 1972, s 89f). Dylika nedsättande uttryck kan, enligt min mening, möjligen också vara handlingsutlösande, då det kan föreställas att den kriminelle är mer benägen att utsätta någon för brott som denne hyser en ringaktning för, och att denna ringaktning eventuellt kan förstärkas genom brukandet av en nedsättande terminologi. Att "blåsa en torsk" kanske således låter mer acceptabelt för en brottsbenägen person än något explicit uttryckssätt som ej inkluderar invektiv, varför även "förklenande uttryck" kontextuellt sett kan vara eufemistiska i någon mening, vilket är ett förhållande som närmare ska granskas längre fram i uppsatsen.

Den omständigheten att eufemismer, om någon tilltro ska fästas vid Cederschiölds, Sundts och Bondesons utsagor, aktivt tycks kunna användas för att förmå den egna personen, eller andra personer, att begå kriminella handlingar, reser onekligen en del frågeställningar, av etisk natur, gentemot eufemismen och dess användningsområden. Det hävdas ju här uttryckligen att det är möjligt att "locka någon" till brott genom brukandet av eufemismer och att dylika termer inom argot kan vara "handlingsutlösande", dvs att eufemismer fyller en retorisk funktion när det gäller att förmå personer att begå brottsliga handlingar. Genom användandet av positivt uppvärderande uttryck för kriminella handlingar är det vidare möjligt att argotbrukarna för varandra kan tänkas bekräfta de bakomliggande värderingar som innefattas i argot, vilket i sin tur kan bidra till att ytterligare öka uppslutningen kring dessa värderingar.

Konstaterandet att eufemismer är vanligt förekommande i det kriminella argot behöver emellertid kanske inte med nödvändighet leda till slutsatsen att det aktuella språkbruket i sig gör språkbrukarna mer benägna att begå brott. Ett motargument kunde vara att det är naturligt att den som är involverad i den kriminella världen rimligen också har vissa kunskaper om denna subkulturs särskilda kodspråk, vilket kanske kunde vara en alternativ förklaring till ett samband mellan brottsbelastning och argotkännedom.

Uppfattningen att ett eufemistiskt språkbruk underlättar för dem som använder det att begå oetiska handlingar delas av Ann E. Tenbrunsel och David M. Messick, som i *Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior* (2004) hävdar att självbedrägeri i vissa fall kan förmå människor att begå omoraliska gärningar, därigenom att den handlande genom självbedrägeriet intalar sig själv att den oetiska handlingens moraliska aspekter inte är relevanta. På så sätt kan den handlande förmå sig själv att begå handlingar som kanske strider mot den handlandes egna moraliska principer. När det gäller hur ett sådant självbedrägeri kan åstadkommas eller möjliggöras, rent individualpsykologiskt, väljer Tenbrunsel och Messick att lyfta fram fyra speciella ”möjliggörare”, eller *enablers,* av vilka en benämns *euphemistic language* (de tre övriga är *the slippery slope of decision making*, *biased perceptual causation* och *the constrained representation of our self*).

> Language euphemisms themselves are not dangerous. We need metaphors to help us simplify the complexity of our world. What is dangerous is when these hide the moral or ethical implications of our decisions. Metaphors such as ”pro forma,” ”creative accounting,” and ”right sizing” can be so commonplace that we no longer see the questionable behavior that they were designed to disguise. Perhaps worse, the metaphors can be dangerously transformed from descriptions to explanations. In doing so, unethical behavior becomes justifiable through a process of deception, in which we transform morally wrong behavior into socially acceptable actions. When this occurs, we avoid the complexity inherent in ethical dilemmas and short-circuit our decision-making processes. The ethical pigments of our action have faded. (Tenbrunsel och Messick 2004, s 227f)

Allt detta är ju mycket välformulerat, men enligt min åsikt argumenterar Tenbrunsel och Messick på ett mindre övertygande sätt när det gäller att påvisa ett samband mellan självdeceptivitet och eufemism, men de hänvisar åtminstone till annan forskning som framkommit med liknande

slutsatser. En annan intressant undersökning, av Simonelli m fl (2008), *Mechanisms of moral disingagement in sex offenders*, visade att dömda sexualförbrytare i hög grad använde sig av eufemismer, eller *euphemistic labelling*, för att rättfärdiga eller moraliskt fjärma sig från sina brott. Detta blev en överraskning för undersökarna, som hade utgått från hypotesen att undersökningsobjekten skulle använda sig av *dehumanization* och *attribution of blame*.

Krigseufemismer

Som ofta konstaterats i forskningen är eufemismer mycket vanliga i väpnade konflikter. Motiven för att använda eufemismer i krig kan bl a vara av propagandistiska skäl eller för att motverka defaitism. Av den senare sorten är sådana uttryck som syftar till att förminska eller bagatellisera själva stridandet, t ex den äldre svenska termen *träffning* eller engelskans *engagement.* Vanliga är även omskrivningar för reträtt, exempelvis *disengage with the enemy*, *coordinated withdrawal*, *tactical redeployment*, *shorten the front line*, *strategic retreat*, *withdrawal to prepared positions* eller *advance to the rear* (Holder 1995, s 500f; Watts 2013, s 172). Det finns vidare många exempel på krigseufemismer som utgör ersättningsuttryck för ordet ”döda”, t ex *neutralize, whack, frag* (Holder 1995, s 476f).

> The verb ”to service” is also, creatively, used as a euphemism for ”to blow up”. As one artillery captain explained in the first Gulf War: ”I prefer not to say we are killing other people. I prefer to say we are servicing the target.” (Poole 2006, s 57)

Andra exempel på moderna krigseufemismer: *collateral damage* (i stället för *civilian casualties*), *area denial munitions* (i st f *landmines*), *secure an area* (i st f *kill remaining enemy soldiers*, även *mop up*), *surgical strike*, *friendly fire*, *air support* (i st f *bombing).* (Holder 1995, s 500f)

I påtagligt inslag i den jargong som förekommer i krig är vidare olika typer av nedsättande eller dehumaniserande uttryck för fienden (Warren 1992, s 149). Ett dylikt språkbruk är sannolikt i många fall en från den militära ledningen härrörande medveten strategi använd i syfte att göra det psykologiskt lättare för soldaterna att delta i ett aktivt dödande. Typexemplet är väl SS-arméerna under andra världskriget. Ett intressant exempel på ett objektifierande uttryck är *soft skin targets* (eller *soft targets)* som kan, men behöver inte, referera till människor.

The 9K58 Smerch is designed to defeat soft and hard skin targets, artillery and missile systems.

Bildtext: ”The 9K58 Smerch is designed to defeat soft and hard skin targets, artillery and missile systems.”[4]

Är då *soft skin targets* och liknande avpersonifierande uttryck att betrakta som eufemismer? Ja, eftersom det kan vara stötande att uttryckligen tala om ”människor” i vissa typer av kontext kan omskrivningar av nämnd art ses som eufemismer.

Nazistiska eufemismer

Ett annat språkbruk som företedde betydande inslag av eufemismer var det som användes av nazisterna i samband med förintelsen av judar och romer samt i samband med de olika dödshjälpsprogrammen för handikappade. Många av dessa termer är visserligen snarare att beteckna som koduttryck, vilka användes i syfte att för omvärlden dölja vad som pågick, men samma kodformer användes även vid interna diskussioner, och i en sådan kontext är termerna att definiera som eufemismer. Gränsdragningen mellan koduttryck och eufemism är kanske i sådana här fall ganska flytande, ett uttrycks huvudsakliga syfte kan vara att dölja något för utomstående, men samtidigt kan uttrycket inom den egna gruppen fylla en eufemistisk funktion.

4 http://www.army-technology.com/projects/smerch/smerch1.html

Den mest kända nazistiska eufemismen är kanske ”Den slutgiltiga lösningen av judefrågan” (*Endlösung der Judenfrage*) som 1941 blev den officiella interna beteckningen för utrotningen av judarna i Europa. En annan vanlig eufemism var ”specialbehandling” *(Sonderbehandlung).* Allt som började på *Sonder-* hade i den nazistiska terminologin i allmänhet med dödande i någon form att göra, t ex *Sonderkommando, Sonderaktion, Sonderzüge, Sonderkost* osv. Aktioner (*Aktionen*) användes som omskrivning för massarresteringar av judar eller dödandet av civila bakom östfronten, på liknande sätt användes termerna ”operation” och ”insats” (*Einsatz*). Likviderandet av intellektuella i Polen kallades för ”Den extraordinära pacificeringsaktionen” (*Die Ausserordentliche Befriedungsaktion*)[5].

En uppmärksammad eufemism är också ”desinficering” som kod för ihjälgasning. Om alla lägerfångar i ett avgränsat område i Auschwitz blev ihjälgasade kallades området ”desinficerat” (Lifton 1987, s 148). De som var ansvariga för att släppa ner gastabletter i gaskamrarna kallades ”desinfektörer” (*Desinfektoren*) (Lifton 1987, s 101). De gaskammare som konstruerades i koncentrationslägren mellan 1941 och 1943 kallades officiellt ”avlusningsenheter” (Breitman 1991, s 88). Att utvälja vilka judar som skulle gasas kallades ”selektioner” (*Selektionen*) och utfördes i allmänhet av läkare. Även ”utmönstring” (*Ausmusterung*) eller ”utsortering” (*Aussortierung*) (Lifton 1987, s 137). Att göra ett område judefritt *(Judenfrei)* eller juderent (*Judenrein*) betydde att avrätta eller fördriva alla judar i området.

”Förflyttning” blev en synonym för avrättning i samband med det s k T4-projektets transporter av patienter från vårdinrättningar till speciella dödscenter. I. G. Farbens officiella handlingar använde genomgående omskrivningen ”skickad till Birkenau” (*nach Birkenau*) om de tvångsarbetare som blivit gasade (Lifton 1987, s 188). För tvångstransporter av judar till förintelseläger användes ord som ”deportering”, ”utvandring”, ”förpassning”, ”omflyttning” (*Umsiedlung*), ”evakuering” (*Evakuierung* eller *Aussiedlung*) osv (Lifton 1987, s 445).

Inom de nazistiska dödshjälpsprogrammen för handikappade var det av någon anledning viktigt att upprätthålla en slags medicinsk legitimitet. Själva dödandet skulle helst utföras av sjukvårdspersonal, företrädesvis medelst injektioner eller överdoseringar av medicin. Det kunde vara ”konferenser” där läkare diskuterade ”terapi”, ordinerandet av ”medicin”, och ”kliniska” bedömningar av effekten av medicineringen (Lifton 1987, s 101). Detta synsätt överfördes i viss mån till förintelselägren. I Auschwitz förekom till en början bruket av injektioner med phenol. En

5 https://sv.wikipedia.org/wiki/Aktion_AB

”patient” fördes till ett ”behandlingsrum” där han injicerades av en läkare (eller vanligtvis en läkarassistent) i vit rock och med en spruta. I lägerjargongen förekom det aktiva verbet *spritzen* eller det passiva verbet *abgespritzt* (att bli ”avinjicerad)” (Lifton 1987, s 254). Det kan också nämnas att förintelselägren, Chelmno, Belzec, Auschwitz osv, kallades ”barmhärtiga stiftelser för institutionsvård” (Arendt 1964, s 109).

Vidare utgjorde förringande eller avpersonifierande omskrivningar för offren i förintelselägren eller inom dödshjälpsprogrammen betydande element i den nazistiska terminologin, t ex ”undermänniska” (*Untermensch*), ”ovärdigt liv” (*lebensunwertes Leben*), ”onyttiga ätare” (*unnutze Esser*) osv.

För att återknyta till tanken om eufemistisk språkbruk som en beståndsdel i ett slags psykologiskt självbedrägeri finns indikationer som talar för att det illusoriska språk som användes av personalen i förintelselägren eventuellt kan ha bidragit till att skapa psykologiska blockeringar av olika slag eller en allmän atmosfär av självdeceptivitet eller verklighetsavskärmning. För att citera en f d lägerfånge och läkare:

> Jag kunde inte säga till (dr Fritz) Klein, ”Skicka inte denna man till gaskammaren,” därför att jag inte visste att han skickades till gaskammaren. Du förstår, det var en hemlighet. Alla vet hemligheten, men det var en hemlighet. Om jag sa till honom, ”Herr doktor Klein, varför ska du skicka denna man till gaskamrarna?,” antar jag att han skulle svara, ”Gaskammare? Vad menar du?” (Lifton 1987, s 203)

Samme vittne menade att SS-läkarna ”erkände aldrig öppet att de skickade folk till gaskamrarna. De kallade det att åka transport tillbaks till lägret” (Lifton 1987, s 202) eller ”förflytta dem till centralsjukhuset” (Lifton 1987, s 244). Ett annat intressant exempel från en av Nürnbergrättegångarna efter kriget:

> Vid en av rättegångarna frågades en chefssköterska om hon ansåg att ryssarna och polackerna vid hennes klinik blivit mördade, hon svarade då, ”Mördade? Hur vill ni att jag ska förstå mörda? De dog av injektioner.” Men efter att ha blivit frågad om hon ansåg att detta var mord svarade hon, ”Ja”. (Lifton 1987, s 101)

Även om inga slutsatser kan dras av några enstaka citat förefaller det indikerade vara att det eufemistiska språkbruket kan ha inverkat i ett självdeceptivt tänkande, men att detta självbedrägeri inte tycks ha varit så djupgående att de medverkande helt förlorat verklighetskontakten, utan snarare att en medvetenhet om de verkliga förhållandena existerat sida vid sida med ett verklighets-förnekade språkbruk.

Eufemismer i debatten kring dödshjälp

De som vill propagera för dödshjälp i Sverige idag har ett särskilt retoriskt problem i det att motståndare till dödshjälp lätt kan göra jämförelser med nazisternas syn på dödshjälp eller hänvisa till den nazistiska dödshjälpsterminologin. Ordet ”eutanasi” har t ex fått en ganska negativ färgning på grund av nazisternas utvidgade användande av ordet, och detta uttryck är därför kanske inte idealt som eufemism i dagens situation. De eufemismer som används i nutidens dödshjälpsdebatt i Sverige eller i vårdjargongen ger ibland ett något elaborerat intryck, det kan t ex heta ”tillhandahålla bästa möjliga palliativa vård i livets slutskede” eller något liknande. Nedan redovisas några vanliga eufemismer för dödshjälp samt antal träffar på Google (2015-12-29). Som jämförelse ger orden ”dödshjälp” 164 000 träffar och ”eutanasi” 38 900*. (Asterisk markerar antal träffar på svenska sidor.)

avbryta livsuppehållande behandling	1150
avbrytande av livsuppehållande behandling	534
avsluta livsuppehållande behandling	475
självvalt livsslut	488
läkarassisterat självvalt livsslut	46
terminal sedering	2320*
kontinuerlig djup sedering	42
sederingsterapi	166
läkarassisterat suicid	273
läkarassisterat självmord	2530

Den i förteckningen upptagna termen ”sederingsterapi” kan tyckas ha en annan mening än dödshjälp men verkar nästan undantagslöst användas i denna betydelse. För att ge ett citat från Statens medicinsk-etiska råd:

I augusti 2012 mottog Statens medicinsk-etiska råd, Smer, ett brev från professorerna

> Madeleine Leijonhufvud och Niels Lynöe om sederingsterapi på patientens egen begäran. I brevet framförs hypotesen att många suicid till följd av besked om svåra sjukdomsdiagnoser skulle kunna förhindras genom att informera om och erbjuda patienterna sederingsterapi när patienten själv anser att det finns ett behov. Ett hinder mot att testa hypotesen antas vara oklarheter i strafflagstiftningen …[6]

En skillnad från tidigare redovisade språkbruk är att nedvärderande personbeteckningar inte tycks vara alltför vanliga i dödshjälpsdebatten, kanske med undantag för de objektifierande termerna ”vårdpaket” eller ”grönsak”. Däremot verkar förespråkare för dödshjälp inte direkt vilja lyfta fram termerna ”människa” eller ”person” i dödshjälpsdiskussionen, utan istället används för det mesta beteckningen ”patienten”.

Eufemismer inom kontexten abort

Inledning

Ordet *abort* har vissa av eufemismens kännetecken, det är ett latinskt låneord med en dubbel innebörd (spontan abort och provocerad abort), som ursprungligen var en mildare omskrivning för *fosterfördrivning*, men då termen idag är ett normaluttryck har dess eufemistiska inverkan i princip försvunnit. Att förskönande omskrivningar för abort används flitigt i abortliberal argumentation beror kanske inte främst på att termen i sig är olämplig, utan nog snarare på att uttrycket denoterar något som kan väcka obehag hos många. Det är också tänkbart att eufemistiska uttryckssätt i abortdebatten används i polemik mot meningsmotståndares terminologi och ordval, och att det är dessas uttrycksval som eufemismerna avser att kontrastera mot.

Innan den empiriska analysen presenteras ska först ges en bakgrundsredogörelse kring abortdebatten och de föreställningar som träder fram i den, eftersom många av de eufemismer som förekommer i abortkontexten refererar tillbaka till olika filosofiska eller politiska uppfattningar, som det är nödvändigt att känna till för att möjliggöra en analys som betraktar saken ur ett helhetsperspektiv. Den kanske vanligaste eufemismen för abort, *avbrytande av graviditeten*, kan t ex ses som syftande på föreställningen att ett foster inte har ett självständigt liv, och att en abort därför ej innebär att avslutande av detta liv, utan endast ett avbrytande av graviditeten i sig. För att komma närmare de värderingar som ligger bakom de eufemistiska uttrycken görs först en kortare sammanfattning av abortdebatten ur ett filosofiskt och retoriskt perspektiv, därefter sägs något om abortlagens fostersyn. Denna redogörelse har ej för avsikt att vara särskilt objektiv eller

6 http://www.smer.se/skrivelser/brev-sederingsterapi-pa-patientens-begaran/

heltäckande, utan avser endast lyfta fram sådant som kan belysa det eufemistiska språk som används i abortsammanhang.

Några aspekter på abortdebatten ur ett moralfilosofiskt perspektiv

Ett grundläggande argument mot abort som ofta förs fram i abortdebatten är att det generellt sett är moraliskt fel att döda en (oskyldig) människa (det konservativa argumentet). Detta värdeomdöme delas sannolikt även av de flesta abortförespråkare, som emellertid avvisar argumentet som otillämpbart i abortdebatten, med utgångspunkt från en annan definition av ”människa” (det liberala svaret). Genom att ta avstånd från den ofta på religiösa grunder formulerade tanken att fostret bör tillerkännas mänsklig moralisk status från konceptionsögonblicket blir det enkelt att avvisa det aktuella argumentet så som irrelevant i sammanhanget, åtminstone när det gäller tidiga aborter.

Om konceptionen förkastas som en relevant gräns måste man emellertid fråga sig vid vilken annan tidpunkt i utvecklingen ett foster övergår till att bli en *människa* i egentlig mening. Att t ex sätta denna gräns vid födelsen förefaller i vissa avseenden problematiskt, bl a eftersom ett sådant synsätt innebär att för tidigt födda barn tilldelas en högre mänsklig status än fullgångna foster. Inte heller *livsduglighet* förefaller vara en ur alla avseenden oproblematisk gräns. Dras gränsen vid livsduglighet kommer fostrets status att i hög grad relativiseras, eftersom fostrets möjligheter att överleva utanför livmodern är beroende av tillgången till modern sjukvårdsteknik.

Ett annat vanligt synsätt är att sammankoppla frågan om fostrets moraliska status med ett slags personskapsbegrepp. En känd företrädare för en sådan infallsvinkel är Peter Singer, som avvisar det på kristen grund baserade människovärdesbegreppet såsom ”metafysiskt”, och han tillbakavisar också varje tanke om att människolivet skulle ha någon form av intrisikalt värde. Istället vill Peter Singer koppla livets reella värde till ett (av honom själv definierat) personskapsbegrepp. ”Självmedvetande, förmåga att tänka framåt och ha förhoppningar och ambitioner för framtiden, förmåga att ha meningsfulla relationer ...” utgör exempel på egenskaper som en *person* måste besitta för att kunna kvalificeras som en sådan (Singer 1992, s 50). Problemet med Peter Singers personskapsbegrepp är att stora grupper av människor enligt en dylik personskapsdefinition exkluderas från den mänskliga gemenskapen (förståndshandikappande, senildementa, spädbarn osv), och Peter Singer har därför erhållit en del kritik för sina åsikter.

Några aspekter på abortdebatten ur ett retoriskt perspektiv

Peter Singers personskapsteorier hänger måhända logisk samman inom ramarna för den speciella

form av utilitarism han bekänner sig till, men frågan är om dessa ganska svårgripbara teorier har några större förutsättningar att kunna påverka den allmänna opinionen i abortfrågan, annat än på ett indirekt sätt. Filosofiska resonemang utgör kanske en vag bakgrund i debatten, men då de flesta människor inte är särskilt intresserade av filosofi eller insatta i utilitarismens olika grenar vore det naivt att tro att folkopinionen påverkas av den filosofiska diskursen i någon nämnvärd grad.

Studerar man förarbetena till nu gällande abortlag, eller andra förarbeten rörande närliggande frågor, finner man endast i undantagsfall hänvisningar till någon etisk normteori – men däremot finner man ett stort mått av argumentationsformer som definitionsmässigt hör hemma inom retorikens sfär. Det kan därför framstå som angeläget att ta i beaktande de olika argumentationsformer som inte direkt utgår från strikta filosofiska eller logiska resonemang, men som tycks ha haft en avgörande inverkan kring skapandet av de föreställningar som kommit att ligga till grund för abortlagstiftningen.

När det gäller den offentliga diskussionen kring abort kan man säga att en viss slagsida uppstått i debatten, då det sedan en längre tid tillbaka funnits en politisk konsensus bland de flesta riksdagspartier kring uppfattningen att abortlagen i princip bör bibehållas i oförändrad form, eller möjligtvis ytterligare liberaliseras, vilket innebär att de politiska riksdagspartierna (med möjligt undantag av KD och SD) inte har varit särskilt villiga att diskutera frågan från någon annan synvinkel. Det kan också hävdas att eftersom de politiska partierna var nöjda med abortlagen fanns ingen egentlig anledning för dem att vilja ha en debatt i frågan. Den politiska agitation som trots allt bedrivits i abortfrågan har därför kanske blivit något enkelriktad och förenklad, och tycks huvudsakligen ha gått ut på att förstärka befintliga uppfattningar. Argumentationen verkar därför ha antagit former som påminner om en slags propaganda, med upprepningar av vissa slagkraftiga fraser. En sådan fras utgörs av ett argument som haft stor genomslagskraft i abortdebatten i Sverige, nämligen att ”kvinnan har rätt att bestämma över sig egen kropp”. Om man tänker efter inser man att argumentet eller frasen tycks ingå som en överpremiss i en (oftast outsagd) syllogism, som man kan uppställa enligt följande:

Kvinnan har rätt att bestämma över sin egen kropp
Fostret är en del av kvinnans kropp

Alltså har kvinnan rätt att göra abort

Det påstående som framförs i överpremissen kan tyckas oangripbart i dess allmänna betydelse, och slutsatsen förefaller kunna härledas ur de uppställda premisserna på ett logiskt giltigt sätt. Däremot förefaller underpremissen utgöra ett ganska svagt led i den uppställda syllogismen. Påståendet att fostret är en del av kvinnans kropp förefaller tveksamt om det betraktas ur en strikt vetenskaplig eller biologisk synvinkel, men det är oklart om utsagan är avsedd att ha relevans i en biologiskt kontext eller om den möjligtvis knyter an till någon sorts personskapsbegrepp. I mina egna efterforskningar har jag inte stött på någon närmare precisering angående i vilken betydelse påståendet är avsett att förstås – det vanliga är att det hålls som ett försanthållande vilket inte kan problematiseras. En möjlighet är att det finns en tanke om att fostret inte äger sådana egenskaper som kan sägas konstituera ett personskap, varför fostret inte heller kan betraktas som en självständig entitet, och att fostret därigenom måste vara en del av kvinnans kropp. Problemet med sådana resonemang är att de förmodligen är för krångliga för gemene man, och överdrivet komplicerade eller obegripliga tankegångar fungerar sällan särskilt bra i propagandasammanhang, tvärtom bör propagandainriktad retorik vara så enkel och lättfattlig som möjligt. Klokt nog utelämnas därför oftast underpremissen i den ovan citerade syllogismen, och istället förutsätts att det finns ett självklart samband mellan överpremissen och konklusionen. Argumentet att ”kvinnan har rätt att bestämma över sig egen kropp” utgör med andra ord, när den används i abortdebatten, ett entymem, och en retorisk fördel med entymem är inte minst dess användbarhet när det gäller att hoppa över tveksamma led i den egna bevisföringen (Hellspong 2011, s 251).

Abortlagens fostersyn

Enligt abortlagstiftningen är fostret att betrakta som en del av kvinnans kropp. Fostrets rättsliga eller mänskliga status avgörs av huruvida det befinner sig i eller utanför livmodern (åtminstone efter det preimplatoriska stadiet). Därmed lämnas alla egenskaper som tillhör fostret, även dess utvecklingsnivå, utan egentligt avseende i de ställningstaganden som ligger till grund för abortlagen. De tidsgränsinskränkningar som gjorts i abortlagen kan skenbart tyckas innebära att fostrets tillmäts ett ökat värde i takt med fosterutvecklingen, men denna uppfattning kommer ej till uttryck i förarbetena eller kommentarerna till abortlagen, utan tidsgränserna tycks i huvudsak vara motiverade av praktiska hänsynstaganden. Då fostret enligt abortlagen räknas som en icke-entitet, blir det enligt detta synsätt svårt att se fostret som något som kan tänkas vara bärare av individuella egenskaper, och då även en viss uppnådd utvecklingsnivå kan ses som en individspecifik egenskap, blir det av samma anledning svårt att föreställa sig att fostret överhuvudtaget genomgår någon utveckling under graviditeten. Detta synsätt kan tyckas något märkligt, men i själva verket återspeglas denna tanke ofta i det språkbruk som används i abortliberal argumentation eller i

förarbetena till abortlagen, där ordsammansättningar av typen ”fostrets utveckling” ofta undviks, eftersom den typen av uttryck tycks förutsätta att fostret är en entitet, och istället används företrädesvis termer av typen ”graviditetens längd” eller liknande.

En annan implikation av abortlagens fostersyn är att då fostrets anses sakna möjligheter att, såsom icke-entitet, inneha individuella egenskaper, blir även frågan om fostrets eventuella mänskliga status irrelevant, eftersom denna status i så fall vore att betrakta som en egenskap tillhörigt fostret. Frågan om fostrets eventuella mänskliga status är därför en relativt oväsentlig fråga för den som delar abortlagens fostersyn. Enligt det synsätt som kommer till uttryck i abortlagen och dess förarbeten ses alltså inte frågan om abort såsom en konflikt mellan fostrets rätt till liv och den gravida kvinnans rätt till självbestämmande, utan istället ses fostrets om en icke-entitet som inte kan ha egna särintressen eller rättigheter, varför någon intressekonflikt av moralisk betydelse inte heller anses föreligga (Perselli 1998).

Synen på fostrets rättsstatus inom annan lagstiftning

Synsättet att betrakta fostret som i praktiken icke-existerande, annat än som en kroppsdel, har visat sig svårt att bibehålla när det gäller behovet av sådan lagstiftning som syftar till att erbjuda fostret rättsligt skydd i olika sammanhang, t ex sådan lagstiftning som rör arbetsmiljöfrågor, läkemedelsbiverkningar, fosterdiagnostik osv, och svensk lagstiftnings olika lagområden intar därför en delvis divergerande eller ambivalent inställning till fostrets rättsstatus. Enligt *brottsbalken* är fostret en kroppsdel, och en person som misshandlar en gravid kvinna kan ej hållas till ansvar för den skada som därmed åsamkas fostret (brottsbalken ändrades samtidigt med abortlagen 1975 i syfte att harmoniera med denna), enligt *Lagen om vård av missbrukare* betraktas fostret som en ”skyddsvärd individ”, enligt *ärvdabalken* är fostret ett rättssubjekt och har under vissa förutsättningar arvsrätt, enligt *Begravningslagen* tycks fostret betraktas som en människa efter ungefär 12:e graviditetsveckan osv (Perselli 1998).

Eufemismer inom kontexten abort. Empirisk undersökning

I denna del av uppsatsen undersöks det politiska bruket av eufemismer, eufemismer bland vårdpersonal samt eufemismer i allmänspråket. Ifråga om den politiska kontexten är motiven för att använda eufemismer sannolikt i första hand retoriska, men tänkbart är även existensen av en politisk strävan att vilja anpassa språkets termer till politiska uppfattningar eller värderingar. Beträffande eufemistiskt språkbruk bland vårdpersonal som sysslar med aborter är de retoriska motiven kanske mer otydliga, men eufemistiska koduttryck kan eventuellt användas i

självövertygande syfte, eller för att inför varandra bekräfta och förstärka grupptillhörighet och gemensamma värderingar. Behovet av att bekräfta grupptillhörighet kan å andra sidan förmodligen vara ganska individuellt betingat, och det är möjligt att de som är högre uppsatta i vårdhierarkin har mindre behov av en gemensamhetsskapande retorik, utan dessa kan kanske till och med föredra ett delvis avvikande språkbruk i syfte att distansera sig från den övriga personalgruppen och visa sin överlägsenhet gentemot denna.

I min undersökning har jag särskilt granskat följande tre källor, som jag valt ut därför att de dels innehåller många eufemismer, dels kan ses som representativa för olika typer av eufemistiskt språkbruk: *SOU 1971:58, Rätten till abort. Betänkande av 1965 års abortkommitté* (183 sidor plus bilagor). En utredning med en tydlig politisk agenda och där det retoriska motivet är klart framträdande. *SOU 1991:42, Aborterade foster m.m. Betänkande av transplantationsutredningen* (125 sidor). I denna utredning är inte den opinionsbildande avsikten särskilt framträdande och eufemismer används på ett ganska oreflekterat och ofta klumpigt sätt. Eufemismer används här troligen av vanemässiga skäl eller som en anpassning till en politisk terminologi (eller möjligen som en följd av språkdirektiv). *Inducerad abort. Rapport nr 54* (2006) av Svensk förening för obstetrik och gynekologi. Arbets- och referensgrupp för familjeplanering (116 sidor). Språket i rapporten kan förväntas reflektera delar av det språkbruk som används inom abortvården, då artiklarna i rapporten är författade av vårdpersonal.

<u>SOU 1971:58, Rätten till abort. Betänkande av 1965 års abortkommitté</u>

Trots de formella objektivitetskrav som gäller för statens offentliga utredningar i allmänhet kan tendensen knappast bli mer tydlig än vad den är i SOU 1971:58, vilket i någon mån avspeglas av det valda utredningsnamnet ”Rätten till abort”. För den som forskar i eufemismer är utredningen av stort värde, då den innehåller ett mycket stort antal eufemismer av alla möjliga slag, inkluderande sådana som förefaller vara egna innovationer. Argumenteringen i utredningen är i hög grad uppbyggd kring ett staplande av olika eufemismer, och endast i undantagsfall hänvisas till något logiskt resonemang eller någon etisk teori. Explicita ordval är ovanliga i utredningen. Nedanstående förteckning är en frekvenslista över eufemismer för abort i nämnda utredning, men listan utgörs endast av ett mindre antal exempel och är långt ifrån komplett. Det rör sig om eufemistiska ersättningsuttryck som används i betydelsen provocerad abort, och en kontextuell granskning har gjorts för att säkerställa detta, men när det gäller termer som förekommer mer än 100 gånger har någon närmare betydelsegranskning ej gjorts, varför det verkliga eufemismantalet i dessa fall sannolikt är något mindre än det uppgivna. Som ett jämförelsematerial har använts remissvaren,

SOU 1972:39 (373 sidor). Problemet med denna jämförelse är att remissvaren ibland citerar från SOU 1971:58, och då vidare flera remissinstanser var kritiska mot termen abortoperation nämns denna term ibland i kritisk polemik och inte som en eufemism. De flesta remissinstanser delade emellertid abortkommitténs uppfattningar i stort. Då jämförelsen ändå kan ge någon insikt bibehålls den trots ovan anförda förbehåll.

	1971:58	1972:39
abortoperation	650	591
födelsekontroll genom abortoperation	4	3
födelsekontroll genom operation	1	1
operera/opererad	316	38
opererad för abort	3	-
opererad för att uppnå födelsekontroll	1	-
opererade för att slippa föda	1	-
avbrytande av havandeskap	32	53
avbrytande	10	21
legalt avbrytande	8	1
avbryta graviditet/graviditeten	3	6
avbrytande av graviditeten	2	5
avbryta havandeskap	1	9
avbrytande av fosterutvecklingen	1	-
artificiellt avbrytande	1	-
hejda det naturliga förloppet/hejda förloppet	18	-
hejda den vidare utvecklingen	1	-
befrias från skyldigheten att finna sig i att graviditet fortsätter [1 st förekomst i SOU 1971:58]		
befrias från skyldigheten att föda	2	-
befrias från de fysiska följderna	1	-
avslutar graviditeten utan att något barn föds	2	-
avstå från att föda	6	1
utrymning av livmodern	2	-
utrymning	5	-
en radikalt avslutande metod	1	-
åtgärder för att hindra den fortsatta utvecklingen	1	-
vidta särskilda åtgärder för födelsekontroll	1	-

ingrepp/ingreppet	183	149
abortingrepp	52	182
vidta de nödvändiga åtgärderna	1	-
åtgärder för missfall	5	-
åtgärden	8	1
medicinsk åtgärd	1	3
en åtgärd att få igång menstruationen	1	-
operativa ingrepp/operativt ingrepp	9	20
operativ åtgärd	1	-
hindra fortsatt graviditet	9	1
hindra fortplantningens naturliga förlopp	1	-
slippa föda	25	19

<u>icke-eufemistiska eller vagt eufemistiska uttryck</u>

göra abort	2	4
få abort	8	33
provocerad abort	-	4
utföra abort	1	18
abort utförd	10	11

<u>”Abortoperation” som eufemism</u>

Som synes är abortoperation den mest vanligt förekommande eufemismen i utredningen. Är då denna term en eufemism? Ja, om tillägget ”operation” förefaller redundant i sammanhanget och kan ha en förskönande effekt. Dessutom finns en tendens i utredningen att vilja likställa provocerad abort med reguljära medicinska operationer, vilket verkar syfta till att förminska den etiska problematiken.

> Den operation som kvinnan kan se sig tvungen att undergå för att inte föda är för henne lika tillåten som varje annan operation som hon kan se sig nödsakad att gå igenom. (SOU 1971:58, s 155)

Termen hänger således samman med uppfattningen att fostret är en kroppsdel och att en abortoperation därför är att likställa med t ex en blindtarmsoperation. Problemet med att använda termen ”abortoperation” som generell omskrivning för provocerad abort är emellertid att det rör sig

om ett medicinskt inadekvat uttryck, vilket påpekades redan i remissyttrandena till utredningen (SOU 1972:39, s 53, s 267 m m). Sådana aborter som utförs på annat sätt än genom kirurgiskt ingrepp, t ex genom tillförsel av fosterfördrivande medel, är nämligen inte att betrakta som operationer i medicinsk mening. Termen används i dag mer sällan i den eufemistiska abortterminologin (se nedanstående frekvenslistor).

”Legal abort” som eufemism

Kan termen ”legal abort” användas som eufemism? Ja, om tillägget av det positivt värdeladdade ”legal” förefaller onödigt i sammanhanget. Termen kan emellertid också användas i betydelseavskiljande syfte. Då termen abort egentligen innefattar både provocerad och spontan abort finns understundom ett behov av att vilja särskilja dessa betydelser, varigenom ”legal abort” ibland används som en synonym för provocerad abort, och har också använts som formell beteckning för provocerad abort inom vårdkontexten. Att använda uttrycket ”legal abort” i denna senare avsikt är dock inte helt problemfritt, bl a därför att uttrycket tycks implicera att aborter som inte betecknas som legala är illegala, vilket möjligen kan vara ett skäl till att SFOG, i *Inducerad abort. Rapport nr 54*, avråder från att använda ”legal abort” som synonym för provocerad abort, och istället rekommenderar ”inducerad abort” (a a, s 115). I SOU 1971:58 förekommer uttrycket ”legal abort” 99 gånger, men pga svårigheterna att avgöra om det används eufemistiskt eller i förtydligande syfte upptas inte detta uttryck i frekvensförteckningen.

Förringande fosterbeteckningar i SOU 1971:58

SOU 1971:58 innehåller en mängd uttryck som syftar till att dehumanisera det mänskliga fostret på olika sätt. Av utrymmesskäl ska endast ett exempel nämnas:

> Här har sammanförts tvåstegsmetoder som inleds med ingrepp vilkas gemensamma princip är att skada livmoderinnehållet i avsikt att få igång missfall. (SOU 1971:58, s 4:41)

SOU 1991:42, Aborterade foster m.m. Betänkande av transplantationsutredningen

SOU 1991:42 handlar om tillvaratagande av aborterade foster för forskningsändamål. Utredningen ger en mängd exempel på eufemismer, men dessa förefaller ofta malplacerade i relation till ämnet. Det eufemistiska språket används ibland på ett ganska ogenomtänkt sätt, och det tycks som om en förskönande abortterminologi importerats till utredningen utan att utredarna reflekterat över huruvida denna egentligen passar till det ämne som utredningen avhandlar. Ett framträdande språkdrag i utredningen är substitutionsbeteckningar för aborterade foster, vilka bl a benämns

abortmaterial, material, vävnad osv. Problemet är att utredningen ofta försöker kombinera eufemismer eller nedvärderande fosterbenämningar med klarläggande explicita uttryckssätt, varvid den retoriska effekten fallerar. Exempelvis:

> Beslutet att avbryta en graviditet och tillvägagångssättet vid abort, däri inbegripet fastställandet av döden, skall vara oberoende av tillvaratagandet och användningen av fostervävnad och får inte anförtros åt samma personal. (SOU 1991:42, s 45)

Det negativt värdeladdade ordet ”döden” neutraliserar i det här fallet den eventuellt förskönande effekt som eufemismen ”avbryta en graviditet” skulle kunna ha. Dessutom är den ifrågavarande eufemismen ett uttryckssätt som, enligt vad som tidigare anförts, syftar tillbaka på uppfattningen att foster ej har ett självständigt liv, varför omnämnandet av fostrets död i samma mening verkar kontradiktoriskt. Fler exempel på inkoherent användande av eufemismer i SOU 1991:42 ges längre fram i uppsatsen, i avsnittet ”Kontradiktoriskt användande av eufemismer”.

Eufemismer i vårdkontexten

Vårdpersonal på kvinnokliniker arbetar i allmänhet både med aborter och vanlig graviditets- och förlossningsvård, och då de synsätt och värderingar som kommer till uttryck inom de olika vårdkontexterna är så skiljaktiga, kan föreställas att vårdpersonalens försök till sammanjämkande av dessa motstridiga synsätt kan orsaka en viss mental frustration. Genom de olika paradoxer som träder fram i verksamheten finns med andra ord förutsättningar för uppkomst av kognitiv dissonans, dvs vårdpersonalen måste acceptera motstridiga synsätt i sitt eget tänkande och detta kan eventuellt orsaka inre konflikter. Exempel på tänkbara paradoxer: Vårdpersonalen anser att de utför ett samhällsnyttigt arbete som befrämjar kvinnors hälsa och räddar livet på många kvinnor, samtidigt implicerar element i verksamheten, t ex åsynen av aborterade foster i sena stadier, en existerande etisk problematik. Vårdpersonalen sympatiserar i allmänhet med abortlagen och de uppfattningar som ligger bakom den (Lindström 2007), samtidigt torde de, med tanke på sin medicinska utbildning, ha svårt att betrakta uppfattningen om fostret som en kroppsdel som vetenskapligt rimlig. Denna uppfattning är ju politiskt formulerad och inget som den medicinska normalvetenskapen står bakom. Vidare, det annorlunda synsätt som kommer till uttryck i graviditets- och förlossningsvården, där fostret betraktas som en skyddsvärd individ, kontrasterar mot den inställning till fostret som manifesteras i abortverksamheten, inte desto mindre måste vårdpersonalen på något sätt förena dessa kontrasterande synsätt i sitt eget tänkande. För att citera

Inducerad abort. Rapport nr 54 och artikeln ”Känslor och reaktioner hos abortsökande och personal” av Lotti Helström:

> Trots att det finns så många känslor och paradoxer har den som valt att arbeta med abortvård nästan alltid en positiv syn på kvinnans fria val och på kvinnor som väljer abort. Att få stödja och hjälpa en kvinna i en svår period upplevs som tillfredställande [sic] och meningsfullt. (Helström 2006, s 88)

När Helström talar om ”paradoxer” avses troligen några av de psykologiska dilemman som omnämns ovan, då det i detta avsnitt av artikeln, som har underrubriken ”Personal har också känslor”, även talas om ”vårdgivarens inre konflikter” och de psykiska reaktioner som åsynen av det aborterade fostret kan föra med sig (Helström 2006, s 88).

> Den sorg som åsynen av det aborterade fostrets kropp kan väcka är verklig och måste få finnas. Sorg, vanmakt och vrede måste man få visa och känna med andra i personalen eller i handledning. (Helström 2006, s 88)

En annan problematik för vårdpersonalen gäller omständigheten att den terminologi som används i abortvården riskerar att hamna i motsättning till det normalspråkbruk som används av besökande patienter i den prenatala vården. På samma sätt som det kan vara stötande att kalla ett foster för ”barn” i ett abortsammanhang kan det vara opassande att använda dehumaniserande omskrivningar för fostret i en vårdsituation utanför abortkontexten. En rimlig hypotes kan vara att vårdpersonalen i konfrontationsundvikande syfte härvidlag använder sig av en situationell kodväxling, och att den psykologiska anpassningen till skillnaderna i förhållningssätt och tankesätt mellan de olika kontexterna kan tänkas bli understödd av denna kodväxling. Helström berör i sin artikel kort de kontrasterande språkbruken, dock utan att göra några vidare reflektioner:

> Medan den som är nyblivet gravid ofta säger: ”*Jag är med barn*” och talar om *barnet* använder man i sjukvården begrepp som *konceptionsprodukten*, *hinnsäcken*, embryot, *graviditeten*, *innehållet i livmodern*. För den som får ett graviditetsbesked öppnas tanken på och bilden av att vara *förälder*, *mamma* eller *pappa.* (Helström 2006, s 85)

I artikeln ”Ultraljud och abort” i *Inducerad abort. Rapport nr 54* diskuterar Maria Cederholm och

Lena Marions ultraljudsundersökningarnas ”psykologiska aspekter”:

> Ultraljudsundersökning som utförs inför abort bör göras på ett sätt som respekterar den situation som kvinnan för tillfället befinner sig i. Det kan vara önskvärt att om möjligt ej låta kvinnan dela väntrum med kvinnor som kommer för ultraljudsundersökning av en önskad graviditet. En del kvinnor önskar se ultraljudsbilden vid undersökning medan andra inte vill. Det är därför viktigt att vara lyhörd för varje kvinnas individuella önskemål. (Cederholm och Marions 2006, s 77)

Här inställer sig frågan om inte också en avskiljning av patienterna kan bidra till att skydda vårdpersonalen psykologiskt. Ett särskiljande av patienterna kan möjligen underlätta för personalen att hålla isär de åtskilda tankesätt som kommer till uttryck inom de båda kontexterna.

Med utgångspunkt från den ovan anförda hypotesen om situationell kodväxling genomförde undertecknad en mindre undersökning av youtube-klipp på ultraljudsundersökningar som lagts upp av privatpersoner. Hypotesen är att vårdpersonalen i en sådana situationer disprefererar objektifierande fosterbeteckningar. Minianalysen omfattar de fem videoklipp som hittades med hörbart ljud och som rörde tidig graviditet (sökorden var ”ultraljud” och ”ultraljudsundersökning”). Analysen redovisas i detalj i Appendix 1. De fosterbenämningar som undersökaren använde, när denne refererade till det undersökta fostret, var *bäbis* (4), *barn* eller *barnet* (5), *den* (4) och *han* (2). Majoriteten av exempelbeteckningarna kommer från en och samme undersökare, som var mer pratsam är de andra, och det begränsade materialet gör det naturligtvis inte möjligt att dra några vittgående slutsatser, men resultatet motsäger i varje fall inte hypotesen om en kodväxling.

Eufemismförekomst i SFOG:s *Inducerad abort* respektive Språkbankens korpus *Läkartidningen* (1996-2005):

	SFOG	Läkartidningen
inducerad abort	11	10
avbryta graviditeten	2	21
avbryta graviditet	1	-
graviditetsavbrytande	3	9
avbrytande av graviditet/graviditeten	3	16
avbrytande av havandeskap	10	4

avbrytande	9	6
avbryta havandeskap	2	2
medicinskt avbrytande	1	4
kirurgiskt avbrytande	-	2
legalt avbrytande	-	1
abortoperation	-	3
abortingrepp	16	9
abortbehandlingen	2	-
Icke-eufemistiska eller vagt eufemistiska uttryck:		
göra abort	15	36
få abort	4	9
utföra abort/abort utförd	3	11
provocerad abort	-	2
medicinsk abort	86	51
hemabort	2	-
Förringande fosterbeteckningar:		
utbytet	4	10
abortmaterial	1	3

<u>Eufemismer inom kontexten abort i allmänspråket</u>

Vid en googelsökning på eufemismer för abort är det svårt att avgöra hur stor andel av träffarna som härrör från det offentliga eller från myndigheter, men en dylik sökning kan kanske ändå ge en viss indikation på frekvensfördelning i allmänspråket, även om uttryck som t ex ”inducerad abort”, som ger ganska många träffar, verkar höra till medicinsk terminologi. Uttrycket ”framkalla missfall” ger 2820 träffar på Google, med då termen ofta används i en annan betydelse än som eufemism för abort har denna term inte medtagits i förteckningen. Som en jämförelse har använts Språkbankens korpus *Sociala medier*, i vilken ingår ett urval bloggar och diskussionsforum. Det kan förmodas att denna korpus har en mer folklig prägel, med mindre inslag av myndighetsspråk och medicinsk terminologi.

Eufemismer för abort eller inom kontexten abort, antal träffar på Google (2015-12-30), respektive träffar på Språkbanken korpus för sociala medier. Asterisk markerar att sökningen avser sidor

skrivna på svenska:

	Google	Sociala medier
avbryta graviditeten	8280	3641
avbryta graviditet	718	92
avbrytande av graviditeten	8590	257
avbrytande av graviditet	2860	74
graviditetsavbrytande	226	11
avbrytande av havandeskap	3730	77
avbryta havandeskapet	218	9
medicinskt avbrytande	797	11
abortoperation	422*	3
abortingrepp	1340	40
inducerad abort	2960	19
abortbehandling	440	11
legalt avbrytande	139	-
hemabort	3870	577
selektiv abort	2290*	510
fosterreduktion	603*	190

Icke-eufemistiska eller vagt eufemistiska uttryck:

	Google	Sociala medier
göra abort	106 000	75 774
gjort abort	25 600	15 374
få abort	10 400	393
utföra abort/abort utförd	6270	413
provocerad abort	865	28
medicinsk abort	16 800*	8587
kirurgisk abort	11 800*	4167

En särskiljande egenskap i standardspråket verkar vara att nedvärderande eller dehumaniserande fosterbeteckningar inte är lika frekvent förekommande som fallet tycks vara i vårdjargongen eller den politiska retoriken, och i normalspråket är det tydligen inte ovanligt att foster kallas ”barn” även i samband med diskussioner kring abort. Uttrycket ”behålla barnet” får t ex 46 100 träffar på Google, varvid kan förmodas att de flesta förekomsterna syftar på en abortkontext.

	Google	Sociala medier
behålla barnet	46 100	30 169
behålla fostret	799	417
göra abort eller behålla barnet	362	47
behålla barnet eller göra abort	460	89
göra abort eller behålla fostret	1	-
behålla barnet eller inte	2910	758
behålla fostret eller inte	393	10
behålla barnet eller ej	2730	207
föda barnet eller inte	2100	54
föda barnet eller göra abort	371	13
göra abort eller föda barnet	523	34

Gränsfallseufemismer

Beträffande frågan om uttrycket ”medicinsk abort” är en eufemism kan göras gällande att det visserligen rör sig om en normalbeteckning för det denoterande, men att tillägget ”medicinsk” kan ge ett legitimerande intryck. Det disprefererande uttrycket ”kemisk abort” denoterar samma sak men är inte lika välklingande, och ”medicinsk abort” har troligen valts som normalbeteckning pga dess positiva konnotationer. Vidare används ibland uttrycket ”medicinsk behandling” som synonym för ”medicinsk abort” och dessa båda uttryck förekommer ofta i samma texter, vilket understryker den eufemistiska karaktären. Sammantaget får nog termen generellt betraktas som en eufemism, trots att det rör sig om ett normaluttryck. När det gäller uttrycket ”provocerad abort” var gissningsvis den ursprungliga användningsavsikten eufemistisk, men dess funktionalitet som eufemism begränsas av att ordet ”provocera” är negativt värdeladdat.

Några reflektioner över frekvenslistorna

Vid en jämförelse av normaluttrycket ”göra abort” och eufemismen ”avbryta graviditeten” är förhållandet på Google 12,8:1, korpus Sociala medier 20,8:1 och korpus *Läkartidningen* 1,7:1, vilket kan indikera en större eufemismförekomst i vårdjargongen men kan också bero på en högre stilnivå i de medicinska artiklarna. Omständigheten att kortformen ”avbrytande” är relativt vanlig både i *Läkartidningen* och SFOG:s *Inducerad abort* kan dock indikera ett habitualiserat språkbruk. Om korpus *Sociala medier* kan betraktas som i någon mån representativt för allmänhetens språkbruk verkar slutsatsen vara att enkla eufemismer som ”avbryta graviditeten” används, men

däremot inte mer utstuderade uttryck som ”inducerad abort” eller ”legalt avbrytande”.

Kontradiktoriskt användande av eufemismer

I de undersökta utredningarna, och överhuvudtaget i abortliberal argumentation, går det som tidigare framhållits att urskilja vissa tendenser till ett generellt undvikande av ord eller uttryck som på något sätt kan implicera att fostret kan tänkas ha en mänsklig status. Men när det gäller uttryck som syftar på ”föräldrarna”, i betydelsen föräldrarna till fostret, tycks det röra sig om en grupp av uttryck som har en begränsad substituerbarhet. Används termerna ”föräldrarna” eller ”modern” i ett abortsammanhang kan intrycket bli något motsägelsefullt, eftersom detta implicit tycks uttrycka uppfattningen att fostret kan betraktas som ett ”barn”. Den abortsökande kvinnan brukar visserligen kallas ”den gravida kvinnan” eller bara “kvinnan”, vilket sällan vållar några problem, men ett särskilt benämningsproblem verkar utgöras av betecknandet av den som i normalt språkbruk kallas “barnafadern” eller ”pappan”. Ordet “barnafader” är i sig inte lämpligt (eftersom det innehåller förledet “barn-”). Likaledes är varje uttryck som implicerar en paternitet ofta opassande, enär medgivandet att fostret kan tänkas ha kapacitet att inneha en förälder tycks inkludera fostret i den mänskliga gemenskapen. Det språkliga exkluderandet av fostret från den mänskliga sfären äger ju rum genom att referenten disassocieras från termer som i normala fall kan referera till ”en människa”. Problemet är att ordet ”barnafader” tycks vara ett så väl inarbetat uttryck i normalspråket att det inte verkar vara möjligt att på ett adekvat sätt ersätta ordet med ett i abortkontexten passande synonymuttryck. Ett möjligt sätt att kringgå denna problematik kan vara att sätta ordet ”barnafader” inom citattecken, för att på så vis signalera ett slags avståndstagande. Ett märkligt bortseende från det normalspråkliga uttrycket återfinns i följande citat från artikeln ”Mäns upplevelser och reaktioner före och efter abort”, av professor Ann Lalos och lektor Anneli Kero (vid Institutionen för klinisk vetenskap, universitetssjukhuset i Umeå), där dessa hävdar att det “inte finns” något ord för den man som är “involverad i en graviditet”, dvs att det rör sig om en företeelse som det inte existerar någon beteckning för i det svenska språket, vilket, om det vore korrekt, vore en ganska anmärkningsvärd omständighet.

> När det gäller männens position i förhållande till en graviditet präglas den mycket av att vara “vid sidan om”. Detta avspeglas bland annat i att det inte finns något specifikt ord för en man involverad i en graviditet. Han kan definieras som “befruktare”, “blivande pappa” eller “mannen vars partner är gravid, föder eller genomgår abort”. Att använda ordet “partner” kan vara olämpligt och missledande eftersom kvinnor av olika skäl inte alltid betraktar den

man de haft samlag med som sin “partner”. (Kero och Lalos 2006, s 91)

I SOU 1991:42, som handlar om hur aborterade foster ska få användas i forskningsverksamhet, har man uppenbarligen haft stora svårigheter med att finna lämpliga faders- eller modersbeteckningar. Då utredningen handlar om redan aborterade foster har ju inte den normala beteckningen “den gravida kvinnan” kunnat användas i någon större utsträckning, men utredarna har ändå på olika sätt försökt framhålla att de s k föräldrarna måste lämna sitt uttryckliga samtycke till den aktuella forskningen. Ställda inför dessa språkliga problem tycks utredarna helt enkelt ofta ha gett upp och använt benämningarna ”föräldrarna” eller ”modern” även i sammanhang där dessa termer förefaller helt malplacerade, i synnerhet i förhållande till det eufemistiska språkbruk som i övrigt används i utredningen. Eftersom utredningen konsekvent använder sig av påtagligt förringande och nedvärderande fosterbeteckningar, av typen “materialet” o dy, har därvidlag vid vissa tillfällen bisarra uttryckskonstellationer av typen “föräldrarna till abortmaterialet” använts. Dessa språkliga paradoxer eller oxymoroner, där fostrets mänsklighet i ett och samma uttryck både medges och förnekas, är möjligen ett resultat av vanemässig och oreflekterad eufemismanvändning.

Mänskligt embryonalt material får inte doneras eller användas utan föräldrarnas frivilligt lämnade skriftliga samtycke. (SOU 1991:42, s 120)

Det är också förbjudet för såväl föräldrarna som annan part att köpa eller sälja embryon eller foster eller delar av dessa liksom att importera eller exportera sådant material. (SOU 1991:42, s 120)

Slutdiskussion och slutsatser

Det är inte omöjligt att teorier kring självdeliberativ retorik och kognitiv dissonans kan vara tillämpbara när det gäller analyserandet av eufemistiskt språkbruk, men det krävs nog ett större undersökningsmaterial än det föreliggande för att dessa teorier ska komma till sin fulla rätt. För den händelse ett mer nära samband kan påvisas mellan kognitiv dissonans och eufemismanvändande öppnas nya forskningsfält, då detta kan utnyttjas i t ex samtalsanalys för att påvisa inre konflikter eller psykologiska problem. Föreliggande undersökning har i varje fall inte gett några kontraindikationer härvidlag.

Vad som däremot undersökningen har konstaterat är vissa likheter avseende de analyserade

språkbruken i det att nedvärderande uttryck för handlingsobjektet förefaller vara vanliga inslag i sådana eufemistiska språkbruk som syftar till att uppvärdera etiskt kontroversiella ämnen eller handlingar. Då handlingar vanligtvis bedöms vara omoraliska eller brottsliga därför att någon levande varelse lidit skada av dem, kan handlingarnas etiska problematik mildras inte bara genom att språkligt försköna handlingarna i sig, utan också genom att nedvärdera eller objektifiera den som drabbats av dessa, dvs den skadelidande. Att dessa nedvärderande uttryck i många fall kan klassificeras som eufemismer har visats, då det handlar om substitutioner av explicita uttrycksformer som kontextuellt sett kan vara stötande eller psykologiskt ofördelaktiga. Talande är till exempel uttrycken ”att blåsa en torsk” eller ”to service a target” där alltså även substantiven fyller en eufemistisk funktion.

Även ifråga om termval företer de de analyserade kontexten vissa likheter, *avbryta graviditeten* förefaller t ex vara en eufemism av ungefär samma typ som *avbryta livsuppehållande behandling*, och intressant är att kortformen *avbrytande* tycks användas inom båda kontexterna, men då eufemismer inom dödshjälpsdebatten endast berörts på ett kortfattat sätt ska några större slutsatser inte dras härvidlag. En utökad undersökning avseende likheter i eufemistiska termval mellan olika kontext skulle kanske kunna ge ytterligare insikter, och vidare forskning kring detta ämne kan vara indikerad.

Avseende frågeställningen om det analyserade retoriken är effektiv eller inte förefaller det eufemistiska språkbruket ha varit ett funktionellt imperativ i den nazistiska språkbruket, på samma sätt som eufemismer är funktionella i dagens krigsterminologi. Det tycks som om eufemismer har möjlighet att blomma fritt inom kontext där deras validitet inte kan ifrågasättas, t ex i militära eller auktoritära sammanhang.

Enligt samma hypotes borde alltså eufemismer ha mer begränsade retoriska förutsättningar i en demokrati som tillåter öppen debatt, men även i en demokrati kan vissa typer av åsikter eller viss kritik ibland undertryckas. Den omständigheten att förespråkarna för legal abort i Sverige haft framgångar med sin retorik behöver inte nödvändigtvis betyda att det är den eufemistiskt anlagda argumentationen i sig som gjort retoriken framgångsrik. En alternativ förklaring skulle kunna vara att motståndet mot legal abort var eller är svagt. Den typ av överdrivet eufemistiska retorik som exemplifieras i SOU 1971:58 borde rimligtvis inte ha några förutsättningar att verka övertygande, då den stora mängden eufemismer gör dessa alltför iögonfallande. Men vilka argument som helst kan vara framgångsrika om de inte möts av effektivt motstånd. Motståndare till legal abort har ofta

argumenterat mot eufemismer på fel sätt och till och med själva anammat sina motståndares eufemismer och gjort dem till sina egna. Abortmotståndare använder till exempel inte sällan själva eufemismen *avbryta graviditeten*[7], vilket enligt min mening är en felaktig retorisk metod eftersom detta uttryck är förknippat med synsättet på fostret som en icke-entitet, som framhållits, och termen kan därför ses som en åsiktsmarkör. Nej, vill man angripa en eufemismanvändande meningsmotståndare bör man ifrågasätta uttryckens validitet, inte använda dem själv. En annan möjlighet är att, likt Olof Palme i sitt uttalande om Hanoi-bombningarna, använda skarpa uttryck i kontrasterande syfte, men detta riskerar å andra sidan att förmedla negativa känslor under vissa omständigheter.

Beträffande de exemplifierade kontradiktioner som ibland uppstår i samband med svårigheterna för abortförespråkare att hitta lämpliga substitutionsuttryck för *föräldrarna till fostret* beror detta förmodligen på att det svenska språket utvecklats för att beskriva en annan verklighet än den som omfattas av abortlagen, och att språket förändras långsammare än politiska uppfattningar. Medan det kanske från politiskt håll finns en strävan att vilja anpassa språket till förändrade politiska värderingar verkar folk i allmänhet helst vilja hålla fast vid hävdvunnet språkbruk, vilket kanske i någon mån illustreras av de redovisade frekvensundersökningarna.

7 För exempel på detta se exempelvis: Ejerfeldt, Lennart (red.), *Lag och etik i abortfrågan. Katolska synpunkter.* (1972)

Litteraturlista

Andersson, Lars-Gunnar (2001), *Fult språk. Svordomar, dialekter och annat ont*. Stockholm, Carlsson.

Arendt, Hannah (1964), *Den banala ondskan - Eichmann i Jerusalem.* Stockholm, Aldus/Bonnier.

Bondeson, Ulla (1972), ”Argot och kriminalisering”. I: Loman, Bengt, *Språk och samhälle. Språksociologiska problem*. Lund, Gleerups.

Björkman, Gunnar (1937), *Eufemismen belyst med exempel ur nusvensk prosa*. Stockholm, Eklund.

Breitman, Richard (1991), *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution*. London, Bodley Head..

Cederholm, Maria och Marions, Lena (2006), ”Ultraljud och abort”. I: Svensk förening för obstetrik och gynekologi. Arbets- och referensgrupp för familjeplanering. *Inducerad abort. Rapport nr 54*. Stockholm.

Cederschiöld, Gustaf (1917), *Om kvinnospråk och andra ämnen. Anteckningar och reflexioner.* 2:a upplagan. Lund, Gleerup

Cignacco, E. (2002), ”Between professional duty and ethical confusion: midwives and selective termination of pregnancy”. *Nursing Ethics: an international journal for health care professionals,* Mar2002; 9(2): s 179-191.

Ejerfeldt, Lennart; Seile, Herman, red. (1972), *Lag och etik i abortfrågan. Katolska synpunkter.* Uppsala, Credo.

Festinger, Leon (1976), *A theory of cognitive dissonance*. Stanford, Univ. press.

Hellspong, Lennart (2011), *Konsten att tala. Handbok i praktisk retorik*. Tredje upplagan. Lund, Studentlitteratur.

Helström, Lotti (2006), ”Känslor och reaktioner hos abortsökande och personal”. I: Svensk förening för obstetrik och gynekologi. Arbets- och referensgrupp för familjeplanering. *Inducerad abort. Rapport nr 54*. Stockholm.

Holder, R.W. (1995), *A Dictionary of Euphemisms*. Oxford, Oxford University Press

Hägg, Göran (1998). *Praktisk retorik. Med klassiska och moderna exempel*. Stockholm, Wahlström & Widstrand.

Kero, Anneli och Lalos, Ann (2006), ”Mäns upplevelser och reaktioner före och efter abort”. I: Svensk förening för obstetrik och gynekologi. Arbets- och referensgrupp för familjeplanering. *Inducerad abort. Rapport nr 54*. Stockholm.

Köhler, Per Olof; Messelius, Ulla (2006), *Natur och kulturs stora svenska ordbok*. Stockholm, Natur och kultur.

Lifton, Robert Jay (1987), *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York, Basic Bks.

Lindström, Meta (2007), *Gynekologer och barnmorskor inom svensk abortvård: åsikter, erfarenheter och upplevelser.* Doktorsavhandling. Umeå universitet, Medicinska fakulteten, Institutionen för klinisk vetenskap, Obstetrik och gynekologi.

Mele, Alfred R. “Two Paradoxes of Self-Deception” (1998). I: J. Dupuy (red), Self-Deception and Paradoxes of Rationality. Stanford.

Norri, Ilkka (1988), *Eufemism och icke-eufemism inom begreppsfältet "död" i svenskan*. Joensuu, Joensuun yliop.

Orwell, George (2008), *1984*. Pocketupplaga. London, Penguin Books Ltd.

Perelman, Chaïm (2013), *Retorikens imperium*. Ödåkra, Retorikförlaget.

Perselli, Jan (1998), *Fostersyn i svensk rätt*. Linköping. Linköpings universitet.

Poole, Steven (2006), *Unspeak: How Words Become Weapons, How Weapons Become a Message, and How That Message Becomes Reality*. New York, Grove Press.

Sigrell, Anders (2001), *Att övertyga mellan raderna. En retorisk studie om underförstådda inslag i modern politisk argumentation.* 2:a upplagan. Åstorp, Rhetor förlag.

Singer, Peter (1992), *Djurens frigörelse*. Falun, Bokförlaget Nya Doxa.

SOU 1971:58, Rätten till abort. Betänkande av 1965 års abortkommitté. Stockholm.

SOU 1991:42, Aborterade foster m.m. Betänkande av transplantationsutredningen. Stockholm, Allmänna förl.

SOU 1972:38, Abortfrågan. Remissyttranden över 1965 års abortkommittés betänkande Rätten till abort (SOU 1971:58). Stockholm.

Smart, Julie (2001), *Disability, Society and the Individual*. Aspen, University of Michigan.

Simonelli, C., Rossi, R., Petruccelli, I., Turella, B., Fabiani, F. (2008), *Mechanisms of moral disingagement in sex offenders*. I: Abstracts of the 9th Congress of the European Federation of Sexology. Sexologies 2008, 17 Supplement 1, s 37-38.

Svensk förening för obstetrik och gynekologi. Arbets- och referensgrupp för familjeplanering (2006), *Inducerad abort. Rapport nr 54*. Stockholm

Tenbrunsel, Ann E. och Messick, David M, (2004) ”Ethical Fading: The Role of Self-Deception in Unethical Behavior”. I: *Social Justice Research*. Jun2004, Vol. 17 Issue 2, s 223-236.

Warren, B (1992). "What euphemisms tell us about the interpretation of words". I: *Studia Linguistica* **46**/2.128-172.

Watts, David (2013[?]). ”Military Euphemisms in English. Using language as a weapon”. I: 愛知県立大学外国語学部紀要第45号, s 169-198.

Otryckta källor

About.com
http://usforeignpolicy.about.com/od/alliesenemies/a/The-Christmas-Bombing.htm

Army-technology.com
http://www.army-technology.com/projects/smerch/smerch1.html

Meirriam-Webster Dictionary
http://www.merriam-webster.com/dictionary/euphemism

Statens medicinsk-etiska råd
http://www.smer.se/skrivelser/brev-sederingsterapi-pa-patientens-begaran/

Youtube
https://www.youtube.com/watch?v=GyGied6ddZg
https://www.youtube.com/watch?v=vqgRtZqkvkw
https://www.youtube.com/watch?v=-gtMQ4WRinc
https://www.youtube.com/watch?v=2WGwaT7Fvbs
https://www.youtube.com/watch?v=Xrg5yZ_ftjo

Wikipedia
https://sv.wikipedia.org/wiki/Aktion_AB
http://sv.wikipedia.org/wiki/Olof_Palmes_tal#Uttalandet_om_Hanoibombningarna

Appendix 1

Fosterbeteckningar vid ultraljudsundersökningar avseende undersökarens uttrycksval. Fosterbeteckningar för det undersökta fostret respektive foster i allmänhet. Analysmaterial: Youtube-videor. Urvalskriterier: Ej över fostervecka 20.

	1	2	3	4	5	Totalt
Det undersökta fostret						
bäbin	4					4
barn/barnet	1	1		1	2	5
den	2		2			4
han	2					2
Foster generellt						
dom	9					9
foster	1					1
missfallsfoster	1					1
pojkarna			1			1
man	1					1
dom som har kommit ut för tidigt	1					1

1) ”Ultraljudsundersökningen 09.09.24”, 9:19, 2009 (Fostrets ålder: 17+4)
https://www.youtube.com/watch?v=GyGied6ddZg

2) ”Ultraljud v 19”, 3:02, 2011 (Fostrets ålder: 20)
https://www.youtube.com/watch?v=vqgRtZqkvkw

3) ”ULTRALJUD v. 18”, 7:33, 2009 (Fostrets ålder: 17+4)
https://www.youtube.com/watch?v=-gtMQ4WRinc

4) ”ultraljud trillingar”, 2:36, 2011 (Fostrets ålder: 8+4)
https://www.youtube.com/watch?v=2WGwaT7Fvbs

5) ”Ultraljud pojke v 16”, 7:53, 2010 (Fostrets ålder: 16) [Svårhörbart ljud]
https://www.youtube.com/watch?v=Xrg5yZ_ftjo